

Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan

(1 - sarrera eta lehen galdera-sortak)

KOLDO ARTOLA*

Iragan 1980. urtearen inguruan eta baita, handik aurrera, Donostiako Aranzadi Zientzi Elkarteko Etnografi Mintegiko lagun-talde bat hainbat inkesta biltzen aritu ginen denboran ere –emaitzak *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa (EAEL)* deitu lanean argitaratu ziren– hegoaldeko goi-nafarreraren esparruan saiatu ginen bereziki lekukoak biltzen, lurralde zabal horretako euskara azkenetan zegoela ikusita. Esparru honetaz hitz egitean eta, areago, honi honelako deitura ematean, Louis-Lucien Bonapartek 1863. urtean argitaratu zuen mapan agertzen den sailkapenari –hots, hark berak asmatu eta erabili zuenari– jarraitu besterik ez dugu egingo.

Horrela, bada, aipatu esparruko zenbait ibarretan hainbat lagun aurkitu genuen, kasu batzuetan gogotik saiatu ondoren. Oraingo lan honetan haietako biri bildu material batzuk ekarriko ditugu orri hauetara, lehen aipatu inkestak bukatu ondoren bioi ere egin genien bestelako baten emaitzak agerian uzteko. Oraingo inkesta hau José Estornés Lasa zenak 1982an argitaratu zuen “Erronkari’ko uskaraz elestak / Fraseología roncalesa” izenburuko lan interesgarria egiteko baliatu zuena da (*FLV*, 40), egileak berak gerora, “Erronkariko uskara” izeneko bere gramatika txikia egiteko, neurri on batean erabilia.

Bilketa-lanak 1984-92 urteen arteko epean egin genituen, pixkanaka-pixkanaka, hainbat ikustaldi goxotan, berriemaileak lagun abegitsu bezain pazientziatsu hauek izan zirela:

1. Saturnino Etxamendi Larrea, Arrieta herriko artzibartarra, 1901an *Marterena* etxean sortua; ama etxe berekoa izan zuen eta aita Hiriberri auzo-herrikoa; eta

* Donostiako ARANZADI Zientzi Elkarteko Etnografi Sailekoa.

Esker biziak ematen dizkiot, arazo gehienbat gramatikalak direla-eta, laguntzaile izan dudana Xabier semeari, Euskal Filologian lizentziatua.

2. Joaquín Garrues Goñi, Ilurdotz herriko esteribartarra, 1895an *Iturralde* etxean sortua; aita etxe berekoa izan zuen eta ama hurbileko Beltzunegi herrixkako, gaur egun birrindua.

Berriemaileok eman eta orri hauetara ekarriko ditugun datuetarik batzuk, baina, lehenago ere, aurrekari gisa edo, gure “Hegoaldeko goi-nafarrearen azentua dela-ta (hurbiltze-saiakera)” izeneko lanean (*FLV*, 60) argitaratu ziren, 1992. urtean.

Bilketa hau egitea lehen aipatu Bonaparteren mapan ikusiriko sailkapena kontuan izanik otu zitzaigun. Kontua da printze euskaltzaleak gure hizkuntzaren hedadura eta tokian tokiko egoera zein euskalkiak sailkatzeko argitaratu zuen mapan hiru azpieuskalki ikusi uste izan zuela “hegoaldeko goi-nafarrera” deitu zion eremu zabalaren baitan: *mendebaldekoa* eta *ekialdekoa* dei genitzakeenak (printzeak “ultrapamplonés” eta “cispamplonés” deitu zituenak), eta *Izarbeibarkoa*. Ekialdeko edo “cispamplonés” hori, gero, bost aldaera edo bariatatetan zatitu zuen, horien arteko bat, “Artzibarko aldaera” izenez ezagutzen dena, hain zuzen, lan honen funtsa dela.

Printzeak, baina, ez zuen izendapen honen barruan Artzibarko mintzamoldea soilik sartu, honako lurraldeetako hizkerak gehitu baitzizkion horri: Orotz-Betelukoa (1845. urte arte Artzibarko administraziopean egona), Arriasgoitikoa (gure egunotan Lizoain ibarrari egokitua), eta hego-Esteribarkoa (Sarasibar, Tirapegiko baserria eta Larrasoña nolabait mugatzera datorren lerrotik-edo beheiti).

Aipatu esparruan, beste inon baino gehiago agian, zerbait egiten saiatzea interesgarria eta are beharrezkoa iruditu zitzaigun, hango euskararen egoera zernolakoa zen ikusirik. Artzibarko euskara, gainera, ekialdetik behaturik, Aezkoakotik aski hurbil dago eta, mendebaldetik ikusita –Bonaparteren sailkapena kontuan harturik beti ere– Egues ibarrekoetik, euskal letretarako hain esanguratsua izan den Elkano herria ibar honetan kokatzen dela.

Kontua da gainera, ezen, hala nola euskalki honi dagozkion beste zenbait ibarretan badiren oraindik orain lauzpabost herri non, nahi izanez gero, zenbait bilketa-lan egin litekeen, beldur gara hona dakartzagun herriotan eta hauexen ingurukoetan halakorik jada ezinezkoa izatea. Premia, beraz, leku horietan guztietan oso larria izanik ere oraingo hauetan are haundiagoa zen, zerbait bildu nahi baldin bazen behintzat.

LAN HONI EMAN BEHARREKO IZENBURUA DELA-ETA

Zalantzak izan ditugu lan honi izenburua ematerakoan. “Artzibarko euskal aldaeraren inguruan” moduko bat otu zitzaigun aurrenik, inkestok egin genituen denboran Bonaparteren sailkapena gogoan genuela eta kontuan izanik, gainera, Artzibarren eta hego-Esteribarren arteko zubi-edo egiten duen Arriasgoiti ibarreko herriren batean ere berriemailearen bat aurkitzeko itxaropena genuela: Galdurotz herrixkako Jesús Garde Carrascón izan zitekeen horretarako lagun aproposa, antza, harekiko genuen erreferentziaren arabera, baina, batzuetan gerta ohi den bezala, harengana iristean gure ustea ustel gertatu zen, geure lagunak bere burua zuritu besterik ez baitzuen egin euskara ahantzia zuela esateraino.

Horiek horrela izanagatik, azken urteotan Bonaparteren sailkapena ez bakarrik zalantzatan jarri, aldiari aldiari munta handiko proposamenak egitera

iritsi diren ospe handiko ikerlariak plazaratu zaizkigu, beren argudioak printzeak erabili zituenak baino datu gehiagorekin kontrastatu ondoren. Horrela, ia mende eta erdiko sailkapen harekiko hainbat zuzenketa proposatuak izan dira, euskalki, azpieuskalki eta aldaeren arteko mugak neurri esanguratsu batean mugitu eta, zenbait kasutan, are birsortzeraino ere. Hauen artean, eta lan honetan ukitzen ari garen lurraldeari gagozkiola zehazki, aditu pare baten izenak datozkigu burura: Orreaga Ibarra eta Iñaki Camino. Biak dira irakasle eta ikerle trebeak, euskal filologian doktore izateaz gainera.

Ibarra Mezkirizko erroibartarrak Ultzama inguruko euskara ikertu zuen duela jada hamabi bat urte eta Erroibar-Esteribarkoa¹ ondoren, printzearen sailkapenarekiko zenbait idarokizun plazaratuz.

Camino donostiarrak, hamaika ikerketa-lan sakonen egile denak, Aezkoako euskara aztertu zuen lehen eta “Hego-Nafarrera” deitu duen esparruko hizkerak hurren², azken hauen baitan –eta gure oraingo lan honi dagokion neurrian– zenbait bereizketa eginez edo, nahiago bada, iradokiz. Haren iduriko Artzibarko euskara hego-Esteribarkoarekin ez, Eguesibarkoarekin uztartu beharko litzateke. Horretarako ematen dituen arrazoiak egokiak iruditzen zaizkigu, lan honetan agertuz joango diren materialek hori ondorioztatzeko zioa ematen baitute, gure uste apalean behintzat.

Koldo Zuazo irakasle eta ikerle eibartarrak ere izan du zeresan garrantzitsurik azken urteotan, Bonaparteren sailkapen ezaguna era nabarmenean ukitu duenean³. Askoz lehenago, baina, Azkue handiak euskalkien birdefinizioa egin zuen eta, gure egunotan, neurri apalago batean izan bada ere, Yrizarrek, aditzean oinarriturik, zenbait aldaketa egin du Bonaparteren oso jarraitzale leiala izan arren⁴.

Yrizar, hala ere, Bonaparte baino urrunago joan da mintzaira desberdinen arteko mugak marraztean, printzeak kontuan hartu zituen euskalki, azpieuskalki eta aldaerez haratago, azken hauen azpialdaerak iradokiz. Honela printzearentzat Artzibarko euskara zena, adibidez, bitan banatu du, iparraldekoa bata eta hegoaldekoa bestea, lehenaren baitan Lusarreta, Saragueta, Hiriberrri, Arrieta, Imizkotz, Gorraitz, Oroz-Betelu –Olaldea bere auzoarekin– eta Azparren izeneko herriak sartuz, gainerakoetatik berezita.

Azken hauen artean, baina, ustez XIX. mendearen erdialdean Juan Cruz Elizalde idatzi zuen dotrinatik landa datu gutxi ezagutzen da, guri dagokigunetz Espotz herrian sortu Manuel Zazpe Garde jaunari 1985-86 urteetan bildu genizkion batzuk, erkaketarako baliagarriak izan daitezkeen neurrian, aipatuko ditugula.

¹ Ikus, esaterako, *Ultzamako bizkera* eta *Erroibarko eta Esteribarko bizkera*.

² Ikus, bereziki, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa* eta *Hego-Nafarrera*.

³ Ikus *Euskalkiak gaur*.

⁴ Hots, inoiz edo behin, kasua oso garbi ikusi uste zuenean, Bonapartek finkaturiko mugak aldatu zituen, Luzaide, Arnegi eta Baigorriko kantonamenduari egokituriko lau herri txiki mendebaldeko behe-nafarreratik atera eta ekialdekora igaro zituen bezala, adibidez. Aldaketok gutxitan egin zituen halere: Anueko hegoaldean bildu genituen datuak begibista aurrean izaki, ibar honetako herri batzuk Olaibarko aldaerara –hegoaldeko goi-nafarrerara, beraz– igarotzeko egin genion idarokizun apalak ez zuen bide egin, ez baitzitzazkion hainbestearainokoak iruditu eta, esan bezala, gauzak oso garbi ikusi ezean, nahiago izaten zuen printzearen sailkapena ez ukitu.

Esteribarko euskarari dagokionez, berriz, printzeak Artzibarko aldaeraren barruan sartu zituen herriak izan ezik, Erroibarkoarenean utzi zituen gainerrakoak bi azpialdaeratan banatu ditu Yrizarrek, Erroibarko herriak lau azpialdaera desberdinetan banatzeaz ere gainera, haren *Morfología del verbo auxiliar altonavarro meridional* izenburuko liburuan ikus daitekeenez.

Arestiko proposamen hauen guztien aurrean, bada, ez gara ausartu, eskuartean dugun lanari izenburua ematerakoan, lehendik pentsaturiko hura ematen, eta hautatu diogunari ere trabaren bat jar dakiokela jakitun gara, Yrizarren aipatu *Morfología*-n hark berak taxutu azpialdaerak kontuan izanik, “Ipar-Artzibarko eta hego-Esteribarko...” izan beharko baitzuen, gutxienez, idatzi beharrekoak.

INKESTAREN NOLAKOTASUNA

Inkesta honek baditu gure ustez –gainerako gehienek bezala, bide batez esanik– bere alde onak eta ez hain onak, azken hauen artean erantzuten errazak ez diren galdera bitxi samar batzuk. Honek ekarri zailtasunak agerian geratu dira, urte askotan ia batere mintzatu gabe egon ondoren, berriemaile hauek erakutsi duten maila urri samarrarekin zein hainbat gabeziarekin. Galdera-sorta desberdinetan badira, gainera, bitan-edo errepikaturiko galderak, baina, hala eta guztiz ere, emaitzek ekarpen aski duina eta zer baliaturik asko dakartelakoan gaude.

Inkestak dituen alde txarren artean –eta gauza bera esan daiteke hasieran aipatu *EDEL*-eko lehen zatian agerturiko galdera luze samar batzuetaz– zera dakusagu: galderak erdaraz eginda egotean, erantzuleak bere burua estutu eta itzulpen bat egitera behartzen du halako moduan non, esan beharrekoa askatasun osoz –inolako galderari erantzunik eman behar izan gabe– bere kasa esan balu, kasu askotan oso beste era batera esango zukeen.

Alde ona, beti ere gure uste apalaren arabera, hainbat lagunek –kasu honetan bikote bat besterik ez bada ere– gauza bati berari buruzko erantzuna ematen diotenekoa da, haien osteko zernahi erkaketarako biziki interesgarria eta are aberatsa gerta daitekeena. Horra, bada, geure iduriko, erdaraz prestatuturiko galdera-sorta hauetako txanpon bereko bi alderdiak.

BERRIEMAILEEZ ZERBAIT

Arrietako informatzailearen berri eta haren helbidea Artzibarko Saraguetan herrian –*Sauta* esaten zuen berak– eman ziguten. Burlatan bizi zen ezagutu genuenean, 1981ean, handik gutxira Barañaina aldatu bazen ere. Oso irekia eta adeitsua zen benetan eta hala berak nola familia osoak goxoki hartu gintuzten beti. Saturnino gure gizona Erroibarko Esnotza ezkondu bazen ere, ez dugu uste honek eragin nabarmenik ekarri zionik haren euskarari, ezagutzera ere iritsi ginen harexen emaztea euskalduna izanagatik ere, ez bide zutelako beren artean ia ezer hitz egin –euskararen galera, bigarren gudate karlistatik honuntza bereziki, oso abiadura handitan garatu zen ibar horietan guztietan–, hauen seme-alabek, kasu, ez baitzuten ikasi. Horregatik diogu Saturninok erakutsiriko hizkera Arrieta bere sorlekukoa dela, tiki-ttikitatik haren gurasoengandik ikasi eta gazte-denboran, ezkondu aitzin batez ere, orduko hango euskaldunekin erabilia.

Ilurdozko berriemailearen berri, berriz, Olaibarko Olaitz herriko *Perorena* etxeko Makirriain Oiartzun anai-arrebek eman ziguten, adiskide hauei, lehenxeago, Esteribarko Zuriainen zer aditu genuen aipatu eta gero; izan ere herri honetako 45 urte inguruko gizon batek, behin, mutil kozkorretan Ilurdozdozko festetara joanik, hango adinekoak karta-jokoan zeudela euskaraz entzun zituela esan baitzigun.

Puntu honetara iritsita ezinbestekoa zaigu Aingeru Irigaray zenak, Apat-Echebarne deiturapean 1974an argitaratu zuen “Una historia diacrónica del Euskara en Navarra” izenburuko lana aipatzea; honen arabera, 1935ean, Ilurdotz III gradoan baitzegoen: “los de 30 años lo saben pero no lo usan; los de 50, sí”. Hots, handik hona igaro denborarekiko egokitzapena eginik, bazirudien Ilurdotzen oraindik orain adineko euskaldunen bat gera zitekeela, baina herrira joan eta zertxobait ulertzen zuen gizonen bat kenduta, inork ezin eman izan zigun ezeren berri handirik. Olaizko adiskideek, orduan, haien ustez euskara bide zekien gure lagunaren izena eta helbidea eman ziguten, zeina 1981eko abenduan bisitatu genuen lenhendabikoz Iruñeko Aita Salestarraren egoitzan, komunitate horretako fraidea baitzen.

Harengana hurbiltzean, hark, hasieran, oso gutxi zekielakoan edo, ukatu egin zuen euskara jakitea; geuk, baina, “Pues me habían dicho que usted ya sabía” esan genionean, hark, “No, no... bien, no; nunca aprendí bien; con algún vasco-vasco que no sabía nada de castellano tenía que hablarle yo también, en vasco, pero no demasiaö...” erantzun zuen; hots, gurasoek bai, egin izan zutela eta berak ulertu bai, horrenbestetxo egiten zuela, hau bezalako kasuetan erabili ohi diren aitzakiak erabiliz, bidenabar esanik.

Guk, baina, ez genuen hain aproposa zirudien aukera galdutzat eman nahi izan eta, gatzelaniaz bazen ere, zerbait kontarazi nahi izan genion, ea hitz bat edo bestetik argi pixka bat egiten zen. Zeregin horretan geundela galdetu genion ea oroitzen zen bere etxean, mutikoa zelarik, nola egiten zuten ‘matatxerria’. Hitz honek grazia egin bide zion, edo denbora hartako oroitzapenen bat ekarri, auskalo, irri egin baitzuen, zera esanez: *bier, bier dúgu... matatxérrri!* Hor erakutsi zuen ulertu baino gehiago ere, jakin, zerbait bazekiela; hortik aurrera, guk horretara bultzaturik, hasi zen mintzatzen, oso astiro hasieran, parentesi luzeak eginez eta gatzelaniazko zati luzeak noiznahi tartekatuz gero, baina pazientzia pixka batekin eta handik aurrera bisita asko samar eginez –oso abegikorra zela baliatuz beti ere– bildu ahal izan genion informazio aski zabalaz.

ALDAERA EDO BARIETATE HAUEK ERKATZEKO DATU BATZUK

Galde-erantzunak ematen hasi aurretik mintzaira hauetan berezkoak diruditen ezaugarri batzuk hona ekarri nahi genituzke, direnak oro aipatuko ez baditugu ere:

Arrietan *-i* eta *-u* erakusten duten silabek mugatzailea hartzean *-a* dugu ondorioa: *euria, xuria, aurpegia, opila, zikina, auntza, sua, larrua, tipula, elurra...* adibidez. Gainera, eta hori aski ez bailitzan, erdizkako zein erabateko irekiera agerian jartzen duten *anaëa, artzaëa, aragëa, errotazaëa, loea* eta *bea* moduko hitzak aditu ditugu.

Ilurdozko adibideak bestelakoak dira: *eurie, zurie, aurpegie, opile, zikine* (*zikiñe* ere bai), *auntze, subea* (‘sube’ oinarri hartuta, ondorioz batzuetan

subëa edota *subia* ere aditzen dena), *larrue*, *tipule*, *elurre*... eta baita, Arrietan ez bezala, *beie* (*bea* ere bai), *loie*, *anaie*, *artzaie* eta *errotazarie* gisako hitzak.

Ilurdozko joera, zentzu honetan, berebizia da: *in gebe* eta *gizonei kebe* moduko adibideak ikus ditzakegu eta baita *-kara* gisako atzizkia *-kera* bihurturik, are atxikitzen zaion hitza erdal mailegua izanik ere: *debilkerä*.

Gehigarri gisa Artzibarko Manuel Zazpe espozarrari bildu eta arazo honekin zerikusia duten hitz batzuk aipatuko ditugu, *i + a* gisako kasuak aurrenik: *mia*, *arria*, *berria*, *garia*, *ardia*, *bearria*, *txinurria*, *itaia*, *euria*, *gorria*, *aundia*, *ipurdia*, *apitxia*, *pixa*, *ezpaña*, *bida*, *aita*, *goitira*, *pollita*, *ilarra*, *yeiki da* eta *erdi da*... baina baita honakoak ere: *begie*, *atarie*, *txorie*, *emastikie*, *zaldie*, *idie*, *ulie*, *tzerrie*, *zorrie*, *txipie*, *iruzkie*, *ilargie*, *aragie*, *ogie*, *makile*, *itsusie*, *zurie*, *ongarrie*, *burdiñe*, *tsutik deo* eta *gisatui deo*. Badugu orobat bi eratara aditutako zenbait hitz: *nausia / nausie*, *titia / titie*, *erria / errie*, *bazkaria / bazkarie*, *mila / mile*, eta *izerdia / izerdie*, adibidez.

Kasu honetan, *i + a*-ren arteko loturari dagokionean hain zuzen, Espotz herrixka, Arrietatik hegomendebaldera eta, neurri batean, Ilurdotzerako norabidean kokaturik egoteagatik agian, bi herri hauen arteko transizio-gunea ote den iruditzen zaigu, gainerakoetan artzibartarrago daku-sagula esteribartar baino.

Hona, diogunaren frogagarri, *u + a* elkartetik Espotzen ditugun adibide batzuk: *burua*, *gatua*, *buzua*, *merkatua*, *zerua*, *negua*, *ura*, *sua*, *lengusua*, *larrua*, *zula*, *lurra*, *egurra*, *ezurra*, *altzurra*, *tzakurra*, *sudurra*, *llagurra*, *eguna*, *belauna* eta *auntza*, gure datuetan *eskue* eta *zukue* moduko salbuespenen bat agerturik ere.

Arrietan *-e* bokalak artikulua hartu duenean hura aski ongi mantendu da: *etxea*, *bertzea*, *eltzea*, *semea*, *maitea*, *alkatea*, *tenorea*, *maztea*, *bakea*, *motzaleak*, *bidea*, *luzea* (inoiz *luzëa* modukoren bat entzun badaiteke ere), *umea* eta *iendea* ('igandea'), adibidez.

Ilurdotzen joera hori ez da horrenbeste mantendu, zeren *-ea* bukaerako hitz mugatu asko eta asko *-etxea*, *bertzea* eta *semea*, adibidez, bakarren batzuk aipatzeagatik-, noiznahi *etxëa*, *bertzëa*, eta *semëa / semia* bihurturik aurkitzen baititugu, *bidia*, *umia*, *luzia* eta *igendia* moduko emaitzak ere oso ohikoak direla.

Artikuluari erantzen zaion bokala *-o* denean, Ilurdozkoak ez du hau *-u* bihurtzeko hainbesterainoko joerarik erakusten. Arrietako kasuak dira, dena dela, *beroa*, *aboa / agoa*, *besoa*, *biloa*, *astoa*, *ostoa*, *gaixtoa / gaixtöa*, *leoa*, *tabakoa* eta *kontribuzioa*. Ilurdozkoak, berriz, *beroa*, *agoa*, *besoa*, *biloa*, *astoa*, *ostoa / ostöa / ostroa*, *gaiztoa / gaiztua*, *leyoa / leyua* eta *tabaköa*.

Hau da, oro har, kasu hauetan nabaritzen den joera nagusia, inoiz edo behin joera hauxe haustera datorren bukaeraren batekin topo egiten badugu ere.

Hau dela eta, Espozko gure lagunari bildu genizkion oharretan joera bateko zein besteko erantzunak ditugu, baina gehienak Artzibar aldera lerrotzen dira. Hona, aurrenik, *e + a* elkartzearen ondorioz eskuraturiko erantzunak: *semea*, *etxea*, *antxumea*, *txintxarea*, *erlea*, *kea*, *goldea*, *luzea*, *gaztea*, *aizea*, *ertzeak* eta *gerruntzeak*... kasu honetan *-ia* bukaerako batzuk baditugu ere: *alkatia*, *esnia*, *tzerrikumia*, *bidia*, *ugaldia* eta *urtia* (*urtea* ere bai), adibidez. Azkenik, *o + a* elkartzearen ondoriozko batzuk: *besoa*, *zangoa*, *zuloa*, *artoa*, *mandoa*, *olloa*, *Jangoikoa*, *saskitua*, *astoa*, *oloa*, *gaixtoa* eta *beroa*, jarraiko hauekin batera: *bilua*, *lepua* eta *agua* (*agoa* ere bai).

Arrietako hizkeran bada, egiturari dagokionez, ekialdeko zenbait mintzamoldetan bereziki maiz ikusi dugun joera bat, izenlaguna zenbatzailearen eskuin aldera igarotzean gauzatzen dena; honela, *ardi on bat* moduko lokuzio baten ondoan, ar dibidez, *ardi bat ona* gisako beste bat aurki dezakegu. Ilurdozko hizkeran nekez dakusagu halakorik.

Ilurdozko berriemaileak, euskara erdi ahantzia izatearen ondorioz ziurrenik, hitz mordoska beharrik gabe mugatzen zuen: *aitea*, *subea* ('sua', alegia), *festeia*, *lanëa*, *gauziak*, *aurre onek*, *otza aundiek*, *aundie polite* eta beste. Halaber, ohiki *-(t)s* batez ahoskaturik aditu ditugun hitz batzuk *-(t)z-z* eman zituen berak, bestela ezin izkriba zitekeen ustez: *aize* (aise), *azuri* (axuri), *lizue* (lisue) eta *matza* (matsa), adibidez. Interesgarria, hau dela-eta, halako batean aditzera eman zuen ustea geuk egin "No podemos ser ricos" moduko galderari erantzutean: *Ez, ez gaitze... ez gaizkigu izen abratsak, abra...-tzak!, abra-tsak no cae, pa escribir...* (- Sí, sí cae, sí; se escribe con *ts*, *abratsak*. No es 'abratsak', es 'abratsak' -erantzun genion-).

Berriemaile honek berak *d* eta *r* kontsonanteen arteko txandaketa behin baino gehiagotan egin zuen, *edo*, *arek*, *berak*, *paratu*, *eroa* -eta are *erran*- moduko hitzak, adibide batzuk aipatzeagatik, *ero*, *adek*, *bedak*, *padatu*, *edoa* eta *edan* bihurtuz.

Arrietako berriemaileak ere txistukarien arteko zenbait txandaketa egin ohi zuen, *gaitzik* edota *gixentzen* moduko hitzak ahoskatzean zertu bezala, adibidez, horietako gehienak aditz batzuk jokatzearan agerian utzirik ere: *txekola*, *etxaket*, *txidaten*, *(t)xuten*, *txadak*, *txe* eta *txire*, kasu. Ilurdozko lagunak ere hauen antzeko ordezkapenen bat egin zuen inoiz, baina arrietarrak baino aise gutxiagotan.

Arrietako lagunak, halaber, *gaizki*, *gaizto*, *naiz* eta, oro har, *z*-ren bat agertzen duen hitz bat edo beste, *gaixki* (edota *gaiski*), *gaixto* eta *nais* bihurtu zituen. Ilurdozkoa, honetan ere, balio txikigarria izan dezakeen *gaixto* hitzaren kasuan izan ezik, 'arrietarra' ren joeraren oso azpitik ibili zen.

Arrieta eta Ilurdotz herrietan, baina, bi-bietan, *-a* mugatzailea gehi *-(r)en* pertsona-genitiboa *-ain* bihurturik aurkitzen dugu, bokalarteko *r*-aren erorketaren eta ondorengo laburbilletaren ondorioz.

Erakusleei dagokienez, halakoek *g*-protetikoa eramaten dute gehienetan bi herriotan ere -Arrietan gehiago Ilurdotzen baino-, Aezkoan bezala eta Elkanon ere ohikoa zen bezala. Hona Arrietako adibide batzuk: *ur gau*, *lan goi*, *apez gura*, *lan goiek*, *gizon garek...* nahiz *etxe au*, *etxe oi*, *gizon ura* eta *mut(t)iko onek* moduko salbuespen batzuk ere badiren. Ilurdotzen honakoak ditugu: *aurre onek*, *gizon goi* / *gizon ori*, *etxe goi*, *zaku goi*, *gizon ure*, *apez ure*, *gizon garrek...*

Laburbilletak direla-eta, gure oraingo hau baino eremu askoz zabalagoan gertatzen den moduan, asko dira; honakoak bi herriotan bildurik gaude: *atra*, *abrats*, *batre*, *pezta*, *pastu* eta *atsalde*. Arrietan, horiez gainera, *beala*, *desin*, *Yinkua*, *iazi* ('irabazi'), *naut*, *nautena*, *nauzu*, *biaut* eta *biauzu...* Ilurdotzen, *bezperatra*, *Yainköa*, *limixko*, *iretzi* ('irabazi'), *akatu*, *nauzu*, *nauk*, *biaut...* baina *nai dutena*.

Laburbilketa eta metatesia, ia erabatekoa gainera, agertzen da Arrietako adibide hauetan: *ineunt*, *emateunt*, *ekartzeunt*, *atratzzeunk*, *jinestatzeunk*, *yardukitzeunzu*, *errateunte* eta *estudiatzeunte*, inoiz *iten dut* moduko era arruntagoa bildu badugu ere. Joera hau ez da agertu Ilurdotzen, Eguesibarko Elkanon aski ezaguna bazen ere.

Bi herriotan ere, laguntzazko *-(r)ekin* atzizkia ia beti horrela dakusagun arren, inoiz edo behin bukaerako *-n* horretaz gabeturik aurkitu dugu.

Edo juntagailua dakusagu ditugun adibide urrietan, aurkakotasuna agerikoia izan arren; Arrietakoa da lehen adibidea: *aizkideak... galditen zuté yá... egía zén edo gezúrre zén*, eta Ilurdozkoa bestea: *aéxkiák galdítzen tzíre égía zén edo gezúrre*.

Instrumentala ez da behar bezain finkaturik agertzen: batzuetan *gabaz* aditzen dugu, adibidez, eta beste batzuetan *gabaz*.

Honekin loturik, eta *au > ab* hori Arrietan zein Ilurdotzen agertu bada ere, azken herri honetan *labetanogei* moduko hitza aurkitu dugu halaber.

Batzuetan *joan*, bestetan, *yoan*, *fuan*... Batzuetan *agos*, bestetan *abos* edo *aboz*; *jente*, *gente* edota *zente*, azken hau horrela izatea bitxi iruditzen bazaigu ere. Dotoreziaz esan nahi izana agian?

Bi herriotako berriemaileek erabili dute, gisa berean, *eman dira / dire yatera eta edatera* moduko egitura, inguruko mintzaeretan ere ezaguna, bestalde.

Gure materialetan ohikoa ez bada ere, *-t(z)era* bukaerako adizki bati egokituriko osagarri zuzenak genitibo gisako atzizkia hartu du Arrietako adibide batean: *zapetein garbitzera*, eta Ilurdozko beste batean: *amain ikustera*. Iruñeko Txantrean behin baino gehiagotan ikusi genuen Anozko (Ezkaabarte) andre batek ere antzeko esapidea erabili zuen behin, ohiki egin ez bazuen ere.

Arrietako berriemaileak, 'ibili' aditza oinarri harturik, *ibiltzen*, *iltzen*, *erabiltzen*... moduko aldaerak erabili zituen esanahi berarekin.

Ilurdozkoarentzat *erauntsi* berdin zen inork zerbait jaistea edo inor, lagun bat bera, nonbaitetik jaistea.

Arrietan eta Ilurdotzen, bietan, *-tu* bukaerako partizipioek geroaldia irudikatzeke *-ko* atzizkia hartzen dutenean *-tiko* egiten dute, ia salbuespenik gabe: *makurtiko*, *ellegatiko* eta *gelditiko* moduko adibideak ditugu, adibidez, Arrietan, eta *kanbiatiko*, *allegatiko* eta *sinestatiko* Ilurdotzen.

Aferesia dela-eta, aditz batzuen lehenengo hizkia galdurik dakusagu maiz Arrietan eta Ilurdotzen, *torri*, *karri*, *kusi* eta *man* moduko kasuetan bezala, baina hau aldizka baizik ez da gertatzen, *etorri*, *ekarri*, *ikusi* eta *eman* gisako hitz osoak ere ohikoak baitira. Arrietan, hala ere, *ezaundul/zautu* eta *ekendu* dugu (*kendu* ere bai, baina gutxiago); Ilurdotzen, *zautu* eta *kendu*.

Zeharkako galderetan aditz laguntzaileak behar lukeen *-(e)n* ez da beti agertzen. Arrietako lagunak, honetan, Ilurdozkoak baino zuzenago jokatu zuen, honek, adibidez, halako batean *nik yákin biaut, zú nór záren* emanik ere, beste batean *nóla diré eta zértako díre* baizik ez zuen eman. Bi herriotan ere, bestalde, ustez bukaerako *-(e)n* baten premian den harridurazko erantzun asko xamar halakoaz gabeturik aurkitzen dugu; Arrietan, adibidez, *zénbat biar dú nes... mut(t)íko onék!* dugu, eta Ilurdotzen *zénbat biár dú áurre onék!*

Bi herriotan, halaber, iraganaldiko aditz laguntzailea, orain *-n*-duna orain *-n* gabekoa dugu: *ze / zire* edota *zen / ziren*, adibidez.

Nominatibo-ergatibo kontuetan ere akats handiak ikusten dira, bataren orde bestea agertzea gauza aski arrunta baita, euskaraz denbora luzean mintzatu gabe egotearen ondorio makurra gure ustez, neurri batean bederen.

Aditz laguntzailearen erabilera ere, Arrietan zein Ilurdotzen, biziki higitua agertzen zaigu, objektu pluralarekiko kezka handirik ez baitzuten erakutsi berriemaileek; izan ere, "Tiene muy buenas manzanas" moduko galderari

Arrietako lagunak *sagárrak, ónak... dú órrek* erantzun zion, eta Ilurdozkoak *étxe ártan báduté sagár ónak*.

Bi herriotan halaber, aditza jokatzean, komunztadurarik gabeko esaldi batzuk aditu ditugu; Arrietan, adibidez, *màzteaék ikùsi zuté gizóñai*; Ilurdozzen, berriz, *dénei laúntzen dúzu atrátzen*.

Aditzarekin jarraituz, ‘nor-nori-nork’ saileko ‘hark hari’ eta ‘hark haiei’ kasuetan islatzen da bi herriotako aditzaren arteko diferentziarik gehien: Arrietan aditu ditugun era honetako aditz laguntzaileek *-ako-* dute ezaugarri orainaldian eta *-eko-* iraganaldian, Ilurdozkoek *-io-* duten bitartean. Arrietako adibideak dira, esaterako, *dakot, dakok, neko, zeko* eta *zekote* moduko erak; Ilurdozkoak, berriz, *diot, diok, nio, zio* eta *ziote*.

Aldi gehienetan, gainera, ‘nor-nori-nork’ saileko eraren batek ‘nor-nork’-eko beste bat ordezkatu du, “Tengo que matarte o morir” gisako galderari emaniko erantzunetan ikusi bezala, Arrietakoak zera eman baitzuen: *il biar dizút bertzé-naz... zuk... illén dirazú*. Ilurdotzen *nik il biár dizút zúri edo... o ní ilen naiz*.

Lexiko kontuan ere bada bi herriotan arteko diferentziarik. Jarraian lagin batzuk parekatuko ditugu elkarrekin, aurreneko hitzak Arrietakoak eta bigarrengoak Ilurdozkoak direla esan ondoren: *ausarki – gorki; aufer – alfer; topatu – opatu; arrosi – erausi; oartu – auteman; butzu – putzu; daus – ja eta jai; dilindan – tzilintzen; edatu eta esparbatu – barratu; egu – egun eta gaur; mazte – maztekie; entregu eta trebe – abile; sukrea – azukeria; korputza – gorputze; itai – igitei; iotu – errotu; itxor eta intxor – etzaur eta eltzaur; yosta – tosta; kutxeta – kuste; nion – iñon; nior eta ñor – iñor; bikor – pikor; jinestatu – sinestatu; arrapa – arropa eta erropa; ordots – aketz; aratxe – txokorro; zilo – zulo; zula – zure*.

DATUEN TRANSKRIPZIOAREKIKO OHARRAK

Ia aditzen ez diren hizkiak, lehenagoko beste lan batzuetan egin dugun bezala, parentesi artean idatzi ditugu.

Bokal batzuen itxierak: *a* eta *e* artekoa *ä* idatzi dugu; *e* eta *i* artekoa *ë*; *o* eta *u* artekoa, *ö*. Inoiz *i* baten irekiera ere *ë* idatzi dugu, *artzaëa* edo *anaëa* kasuetan bezala, adibidez. Azkenik, *i* eta *u* arteko bat aditu uste izan dugunean, *ü* idatzi dugu. Azken honek bitxi samarra iduri badezake ere, oroitarazi nahi dugu Bonaparteren eskuizkribuetan, hitzek artikulua hartzean zernola jokatzeko zuten adierazteko hark idatzi zuen orri batean⁵ zera ikus daitekeela: “Uriz: á, eá, ía, oá, úa”, azken honen kasuan, *u*-aren gainean eta tildearen azpian, puntutxo bat agertzen dela.

Bi eratako azentuak erabili ditugu: indar edo intentsitate handikoa (´), bat, eta hori baino txikiagokoa (˘), bestea.

Lan honetan agertuko diren galdera-erantzunetatik batzuk –laurogeita bost, zehazki– lehen aipatutako “Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua...” lanean, aspaldixko atera zirela esan dugu. Oraingo honen eta orduko haren artean, baina, diferentzia xume batzuk badirela aitortu beharrean gara, une batean zein bestean izaniko pertzepzioen arabera, noski; ez dira, alabaina, garrantzi handikoak gure ustez.

Galdera batzuk behin baino gehiagotan egin beharraren premian aurkitu gara inoiz, lehen aldi berriemaileek emanikoak osatzeko, hobetzeko edota

⁵ “Bonaparte ondareko eskuizkribuak – Hegoaldeko goi-nafarrera” izenburuko liburuetan, hain zuzen.

argitzeko asmoz. Guk iradoki hitz eta lokuzioak –halako proposamenak egitean beti asmatu ez badugu ere– letra etzanda erabiliz idatzi ditugu, hainbat erantzunen bukaera aldean. Zenbait aldiz, haatik, geure galderak ere idatzi ditugu, berriemaileekin izaniko elkarrizketaren berri zehatza agerian uzteko. Gainera, berriemaileek berek, euren zereginetan, inoiz gaizki abiatutako esaldiak edota, behin abiatuz gero, edozein unetan egin dituzten etenaldiak ere lerro hauetara ekarri ditugu, zenbait pasarte itxuraz zail samarretan agerian utzi dituzten zalantzak, mugak edota gabeziak aditzera emateko.

Inkesta hauek egitean José Estornés zenak aurrez erabili hitz batzuk –Erronkariko edo haren inguruko herri-izen eta abizen batzuk, besteak beste– egokitu egin genituen, gure bi berriemaileoi, izenok nolabait hurbilduz, gauzak errazteko. Horrela, galderak egitean, Estornésék ‘Isaba y Uztarroz’ moduko aipamena egin zuen kasurako, adibidez, Arrietako lagunari ‘Arrieta y Villanueva’ proposatu genion eta Ilurdozkoari ‘Zuriain y Larrasoaña’.

Aurreneko ekarpen honetan Estornésen bost galdera-sortetarik lehenengo hirurak agertzen dira, gainerako biak hurrengorako utzi ditugula.

LEHENENGO GALDERA-SORTA

- zk. gaztelerazko galderak eta euskarazko erantzunak
- 1 Por las mañanas me lavo
 Arrieta: góizetán, garbítzen naiz
 Ilurdotz: goizétan garbítzen náiz
 - 2 Ella se peina las trenzas
 Ar.: béra... orraztátzen dá, trénzak itèko
 Il.: bérak... bìluák, bìloák, lúziák, orrázten dá, orrázten tú bérak
 - 3 Los hermanos se quieren mucho
 Ar.: anáeak máite diré ánitx
 Il.: anáiak... ná'izeten díre óndo / *óngi*
 Berriemaile honek adinean aski aurreraturik zela Urnietako Aita Salestarretan eskolan igaro zuen denboran –urte pare bat edo– ikasi bide zuen Esteribarren ohikoa ez den ‘ondo’ hori, harekin izaniko elkarrizketetan maiz askotan erabilia eta, ondorioz, bion artean eztabaidatua.
 - 4 Los niños se ensucian con barro
 Ar.: mut(t)íkuak, zikí(n)txen diré, loéakin
 Il.: mutíkuak zèkíntzen diré lóiekin
 - 5 El loco se tiró al pozo y se ahogó
 Ar.: èroá, botá zé... botátu zé...bútzurá, ta án itó ze
 Il.: èroák, èdoá, bóta zé putzúre eta... *ító zé*
 - 6 Aquel hombre se suicidó
 Ar.: gizon garé(k)... il tzé... bére kontuán?... bére kontúra
 Berriemaile honek zenbait alditan –oraingo kasuan bezala– galdera-doinua erabili zuen hark berak eman erantzunerako onarpena eskatuz bezala edo, eta galdera bera ongi ulertua ote zuen frogatzeko beste zenbaitetan.
 Il.: gizon úre íl tze; *bére búrvue* íl tzue...
 - 7 Los chicos de Isaba y de Uztarroz se pegaban la víspera de Reyes (los de Arrieta y Villanueva / los de Zuriain y Larrasoaña)
 Ar.: Arrítako mut(t)íkoak eta... Irebérrikuak, erré-bezperán... yó ziré(n)? / *yótzen* ziré(n)

Egun horretan izan ez bazen ere, herritarren arteko liskarrak agerian jartzeko balio duen ixtorio tiki hau kontatu zuen behin berriemaile artzibartarrak: *Ara, tòrtzen ziré, Irebèrriko mutikòak, eskólara, ta... etxéra joàten zirélaik gú, gibelètik, aitzikòaldikoa, arrikoaldikoa; ta géro, géro dénak asàrratuik! mutikoak eta áitak eta denák: "arritarrák, urdèak! ladrónak!..."* (- Eta zergatik hori, zendako?) - *Zéngatik? juatén ginén... mutiko aén gibeléti, aitzikòaldikoa... génbéra... àrtzen zélaik, gu... gañétik, hála! bértzeak lástér, èskapú!... ái Yáinkua!*

Il.: Zuríngo mutíkuak eta Larrasóinguak... yotzátzen ziré, yotzátzen tzíre... errégeak, bézperatáko érregián, o bézperatráko festán, o erré-ge-egúnian yótzen tziré.

- 8 Nos veremos mañana
Ar.: biár kúsiko gára
Il.: ikusíku (sic) gará biér
- 9 La estrella brilla
Ar.: izérra... argítzen dú
Il.: izérrak argítzen dú
- 10 Subió todas las escaleras
Ar.: eskaléak... eskaléra denák... gorá, ián tze... o pàstu zé? / eskaléra gúziak pàstu zé?
Il.: *igéntu* zítue eskále guziék / *igén...*
- 11 Lleva un pan a casa de Sabuqui (de Ernandorena / de Erlarena)
Ar.: mán zazú ogí bát... Èrnanorénaren etxéra
Il.: ik... mán tzak, emán tzak ógi bét Erleáne...-kó etxéra
- 12 No a casa de Sabuqui (Ernandorena / Erlarena) sino a casa de Benigno (de Paulorena)
Ar.: ez... Èrrandoréna, ez, Pàularéna; Pàuloaréna
Il.: ez, Èrleenéko itxéra ez, Póulonéku etxéra
- 13 Vamos a entrar
Ar.: sártu biár dugu
Il.: guázin sartzéra; órai guázin sartzéra
- 14 Vamos a seguir haciendo la casa
Ar.: etxéa in biar dúgu? / séitu biar dugú, ya... íten dugún étxea
Berriemaileari, aurrenik, "Vamos a hacer la casa" galdetu genion; horregatik haren hasierako erantzuna.
Il.: guázin altzíne étxe itéra, itéra o itén
- 15 Los amigos se preguntaban si era verdad o mentira
Ar.: aizkídeak... galdítzen zuté yá... egía zén edo gezúrre zén
Il.: aéxkiák galdítzen tzíre égía zén edo gezúrre
- 16 Me ha dado de comer y de beber
Ar.: emàn dirá yàterá, ta... edátera
Il.: emán diré yatéra eta edatéra
- 17 De mucho comer le vino el mal de estómago
Ar.: sóbra yán, ta géro... trípakó minák
Il.: áunitz yanéz, emán tzió... míne estómagoai / *etórri zékió* estómagóko míne
- 18 Le ofreció de comer
Ar.: ya... máin xekolá yaterá? errán tzakón... 'emáin dizút yatéra?... o bazkáltzéra?' / *eskíndu* es... 'ofrecer': bazkáltzerá máin txekóla
Il.: eskíndu zió yatéra
- 19 No dejaba de trabajar

- Ar.: lána etzué úzten
 Il.: étzue úzten lánëan, lànëá íten
- 20 No se debe avergonzar de decir la verdad
 Ar.: ník enáiz... àlketzén, egía erratekó? / ézta alkátzen (sic), ez, egía erráteko
 Il.: eztá alkétu biár egíe erráte, errátian
- 21 Acaba de llegar
 Ar.: orái bérian ellégatu da... o etórri dà
 Il.: etórri dé àextían, àixtían
- 22 Acaba de morirse el perro
 Ar.: txakúrre órai bérian íl da
 Il.: akabátu dé iltzén tzakúrre; tzakúrre il dé àixtían
- 23 Al llegar a casa lo haré
 Ar.: etxéra... ellegátzen náizéla, inéunt lán goi
 Il.: itxéra ellegátzen náiz... ínen dut
- 24 Al oír esto se enfadaron todos
 Ar.: óri... aítú zutéla, dénak... enfadátu zirén / *asarrátu* zirén
 Il.: aítú zuténeán, enfadátu zíre dénak
- 25 Más valiera no haberlo hecho
 Ar.: óbe zu ézpazu... ézpazu aláko lán egín
 Il.: obéki egoín tzé in gébe
- 26 He empezado a andar
 Ar.: así náiz... eréltzen
 Il.: gáur, ni, así nítze erabíltzen; ni, así néiz íltzen / *ibíltzen*
- 27 A todos les ayudas a salir
 Ar.: dénei, laúntzen dakón?... atrátzera
 Il.: dénei laúntzen dúzu atrátzen
- 28 Les mandamos venir
 Ar.: erráten dakotét tortzéko?
 Il.: laúntzen diótugú... *manátzen* diótugú tórtzeko
 Itxura desegokiko aditz laguntzaile honek balizko 'diotegu' bat gogora ekar ba-
 dezake ere, berriemaileak, Yizarrrentzako aditzak bildu genizkionean, *diogute*
 eman zigun, era honetako datu-bilketak egin ziren Esteribarko herri dexente-
 tan eta Erroibarko zenbaitetan ere ohikoa suertatu zena. 'Diotegu' hori, haatik,
 bildua izan da halaber baina esparru honetatik mendebalderanzko norabidean
 beti ere.
- 29 ¡Qué hermoso niño!
 Ar.: zé mutíko edérra!
 Il.: zé... mutíko edérra!
- 30 ¡Cuánto necesita este niño!
 Ar.: zénbat biar dú nes... mut(t)íko onék!
 Il.: zénbat biár dú áurre onék!
- 31 ¡Cuánto lo quería su madre!
 Ar.: bére amák zéin máite... zuen!
 Il.: zénbat nai zió bére amák!
- 32 ¡Qué a gusto fuma!
 Ar.: ze gustóan pipátzén zu (!) / gùstorá àitzen dá pipátzen
 Il.: zéin kontént... *èrretzén* dú zigárroa!
 Gure proposamena onarturik ere, litekeena da berriemailearen erantzuna zeha-
 tza ez izatea.

- 33 ¡Qué feo el jabalí!
Ar.: bàsurdía itsúsia dá!
Il.: zéin zakárria basúrdia!
- 34 ¡Qué necesidad hay en una casa!
Ar.: zé bëárrriak (!), zenbái(t)... biárrá, étxe on, etxé bátean!
Il.: zé lán báda étxe batián!; zé lának... bádiré étxe batián!
- 35 ¡Qué buena lluvia a caído para las patatas!
Ar.: uré, eráuntsi edérra... èrori dá, patátaendako!
Il.: zé eúri óna etórri dé patáta... patáta óndo, *óngi*... atertzéko, óngi... óngi sortzéko
- 36 ¡Cuánto llueve!
Ar.: zénbat éurik ín dugu (!)
Il.: zénbat éuri, éurie itén du!
- 37 ¡Qué calor hace!
Ar.: ze béroa iten dú!
Il.: zé béröa iten dú!
- 38 ¡Cuánto niño, cuánta gente vino!
Ar.: mutíko ausárki... bàdirá, ta... yènde aunítz etórri da!
Il.: zénbat mutíköak, zénbat yéndia etórri zé!
- 39 ¡Cuánto conocido tenía!
Ar.: zenbát... zénbat ezáunak túzu? / zénbat ezáunak zuén arék!
Il.: zénbat záuntzen tzíre; zénbat záun tzitué gizón garrék!
- 40 ¡Qué bien!
Ar.: zéin óngi!
Il.: zéin óndo! zéin *óngi*!
- 41 Hace calor
Ar.: beróa iten dú
Il.: iten dú béroa
- 42 Hace grandes fríos
Ar.: ótz aundiak iten dú
(- 'Iten du' edo 'iten tu?') - *Ótz aundiak iten dú*
Il.: iten dú ótza aundiek
(- 'Iten du' edo 'iten tu?') - *Itén tu, más bien*
- 43 Ha escampado
Ar.: oráë... atértu da
Il.: atértu dú
Hiru aldiz bildu genion *atértu* hori horrela, *d*-rekin.
- 44 (Estornésen zerrendan ez dira ez galdera hau ez hurrengoa agertzen)
- 46 El tiempo está lluvioso, ahora ha despejado
Ar.: denbóra, eúriak... denbóra du / denbóra, eúrietakó... buélta
Il.: denbóra dágo éuriz... éuritzeko
- 47 Aquí hace falta lluvia con mucha frecuencia
Ar.: emén euría... biar dú, ausárki ta... eúria biar dú...
Il.: emén éurie ín biar dú maiz
- 48 Los campos quieren lluvia
Ar.: alórrak náute euría; euría fálda
Il.: lúrrrek, lúrrrek biár dutú máiz éurie / biár *dute* más bien

- 49 Se han adelantado las lluvias
 Ar.: euríak... sóbra, a tiempo eròri diré, o tòrri diré / *altzíndu diré*,
 bai, sóbra altzíndu diré / geró, beránt... eùriák berán(t) etòrri diré
 Il.: éuriék altzíndu díre
- 50 Ha llovido mucho
 Ar.: ánitx... eúri itén du; o in dú
 Il.: éuritu dú áunditz; eurítu dú áunitz
- 51 Se ha empeorado el tiempo
 Ar.: dènbora... gáitzerá eman dú
 Il.: denbóra txártu... txárdú de
- 52 Pronto se derretirá la nieve
 Ar.: elúrra... desín diré, o desín da / elúrra fíte juain dá
 Il.: zálui fuáin dé elúrre; elúrre úrtzen da o bádaye / *úrtiko dá... zálui elúrre*
- 53 Pronto obscurecerá
 Ar.: beála... il(l)undíko dá
 Il.: zálui ilúndu... ilúndíko da
- 54 Pronto se hará de día
 Ar.: fíte... argitíko dá
 Il.: zálui inen dá egúne, egúnez
- 55 Habrá tempestad
 Ar.: égu... gáur denbóra makúrtiko dá; erauntsi gáixto zenbáit tòrriko dá
 Berriemaileak, hasieran, “Habrá que empezar” ulertu zuenez, zera bota zuen:
Ási bëarko dugú, yaiki ta... alpórtxak prèstatú? joatéko alórrerá?
 Il.: izéin dé... erauntsi bét izéin de
- 56 Hace tiempo seco
 Ar.: denbóra idórra... iten dú
 Il.: iten dú denbóra idórra
- 57 Ha tronado mucho
 Ar.: ortóska... ortós... áundia iten dú, áni(t)z... iten du
 Il.: ín du ortóts áunitz
- 58 Ha relampagueado mucho toda la noche
 Ar.: gàu gúzian àitu dá... ññaztúrak iten
 Il.: izértu dú... izértu bát ín dú, ha hecho un relámpago
 Beste egun batean, baina, azken hitz hau izendatzeko *inezture* erabili zuen.
- 59 Ha empezado a soplar el cierzo
 Ar.: íperr...-áldea asi dá, íperrálde
 Il.: ikésu dú, *ási* dú, ikésu gú (!) izárra... (zuzenduz:) ifárta tórtzen
- 60 Ha parado el viento
 Ar.: aiziá... barátu da... o geldítu da
 Il.: barátu dé áizia
- 61 El tiempo seguirá igual
 Ar.: denbóra... óla-óla segítiko da
 Il.: denbóra ínein dú... órai bezála
- 62 El tiempo cambiará a bueno o a malo
 Ar.: denbóra... zétara emain dú? ónera edo gáitzéra?
 Il.: denbóra... kanbiátiko dú onéra ero gáix... gaxtiéra

- 63 En estos tres días ha llovido
Ar.: íru egún ebetán, egúria iten dú... o in dú, ausárkiro
Il.: íru... egún-egúten... íru... *egún ebetán* eurítu dú
- 64 En estos ocho meses no lo he visto
Ar.: zórtzi ilabéte ebetán, eztút ikúsi
Il.: zórtzi elibéte... ilebéte ónetán eztút ikúsi
- 65 Todas las veces que viene canta en la puerta
Ar.: aldiéro tòrtzen deláik, kantàtzen dú atárian
Il.: tòrtzen... bétiko aldítan ('aldëtan' aditzen da) tòrtzen délaik, kantàtzen dú ataríen / *aldiéro*
- 66 Ha pasado cuatro meses en la borda
Ar.: láu ilabéte pàstu dú... bordán, etxéra tórri gabe
Il.: pasátu dú láu ilbéte bórdan
- 67 He pasado tres años en Ochagavía (en Uriz / en Zubiri)
Ar.: íru úrte pàstu út... Urítzen
Il.: pasátu dút íru úrte Zúbrín, Zubríen; hay un pueblo que se llama Zubiri, y... en vasco, pues Zúbri le llamaban
- 68 Han venido muchos hombres
Ar.: gizón aúnitz, tòrri diré?
Il.: etórri diré gizón aúnitz
- 69 Ha venido un rebaño de ovejas
Ar.: ardí-saldo át, etòrri dá
Il.: etórri dé ardí-saldó bat
- 70 Ha habido muchos curas en la misa
Ar.: áni(t)z apézak... ìzan diré mézan
Il.: izén dá apéz aúnitz mézan
- 71 Hemos tenido muchos niños
Ar.: áurr ánitz ìzan dugú
Il.: izén tugú mutíko aunitz
- 72 En casa de Pedro todos son labradores
Ar.: Pedróin etxeán, dénak diré... langíllëak, alorréko langíll(e)ak
Il.: Pédroin etxán dénak díre nekazárik
- 73 En casa de Juan todos son pastores
Ar.: Juánen etxeán dénak diré artzáëak... o artzáñak
Il.: Yoánen étxan dénak díre artzáiak
- 74 Los de Algarra son almadieros (los de Urdiroz / los de Urdaniz son esquiladores)
Ar.: Urdírozköak len eré... motzálëak, Urdírotzen / Urdírotzen, dénak diré motzáleak
Il.: urdízitarrák⁶, dénak díre motxáleak
- 75 La hija de Anaut es comerciante (la de Zabalza / la de Orradre es molinera)
Ar.: Zabálzain àlabá, dá errótazáëa
Il.: Orradréin... alába dá *errotárie*; naüsiéin alába dá errotárie

⁶ Hitz hau dela-eta, gure "Hegoaldeko..." lanean, kasu honetan, *urdízitarrák* idatzi genuen.

- 76 Guillermo es panadero
Ar.: Gillérmo dá... okíná da, okín... 'goái okínaërá, ógi batén bíla!'
Il.: Gillérmo dá, oláko etxeán itén duté ógie
- 77 Felipe era herrero
Ar.: Felípe zé... arótza
Il.: Felípe zé arótza
- 78 El otro es carpintero
Ar.: bèrtzea dá... zurgína
Il.: bertzéa dá zurgíñe
- 79 Aquél es carnicero
Ar.: úra dá... àrragitárra o... ¿cómo era? / *arakináëa*, bai... *arákiña*
Il.: úre dá... àragíe, sàltzen dú arágie
- 80 Su padre era cantero
Ar.: áren... aítá zé... argína
Il.: bére áite zé argíñe
- 81 Bajar y subir inútilmente
Ar.: ián ta... sautsí, aférei kàbe
Il.: iyén eta... iyén eta béiti... jaiétako
- 82 Trabajar para nada
Ar.: aítú lanián daustáko
Il.: lán iten játeko; lán iten dú jáietako, jài erétako
- 83 No sirve para nada
Ar.: dáustako éztö bálío
Il.: eztú... árek iten du... iten duén lána ézta balió jáietako / *eztú* balió jáietako
- 84 Lo han puesto en claro
Ar.: paràtu biarko té, parátu bearko té... ¿cómo diré?...
Il.: parátu dúte, padátu dúte garbien
- 85 Lo han descubierto
Ar.: —————
Il.: zaútu duté eztéla bálío jái ere
- 86 Es muy fácil
Ar.: áisa da
Il.: adék in dú, adék iten dú... aíxe; aíse iten da
- 87 Es muy difícil
Ar.: ézta... ézta nólanái... ítteá ero kústerà, kústëa
Il.: dá gáizki, gaizkíxe itéko, es un poco difícil de hacer
- 88 No es tan fácil
Ar.: ézta ain... ézta ain áisa, e?
Il.: eztá ain aíze
- 89 Lo hicimos fácilmente
Ar.: ín gindué... gústora, áisa
Il.: gúk in *gíndue* aíze / *áise*
- 90 No tengo facilidad para ir ahora
Ar.: orái... enáiike juan; zártu nàiz
Il.: eztút aíse orái yoatéko
- 91 Hablo con facilidad
Ar.: yardúkitxen (sic) nàiz... áisa

- Berriemaileak aldi honetan 'nor' saileko aditz laguntzailea erabilirik ere, hurrengo esaldian 'nor-nork'ekoa eman zuen.
- Il.: yardúkitzen dút, nik, áise
- 92 Él habla fácilmente pero trabaja muy mal
Ar.: yardúkitzen dú... ongi baña, langíl(l)e txarrá
Il.: ádek, bédak, bérak, yardúkitzen dú áise eta lánëan ézta... dá gú-tiko
- 93 Llegaremos de día si vamos de prisa y de noche si vamos despacio
Ar.: eráixten bagará prisák, egúnes ellégatiko'rá, aláko tokía; gábas... gába allegátiko'rá, torriko dá, errepóski juáten bada / errepóski juáten bágra, gába... torriko dá
Il.: yoáin gerá... yoáin gerá egúnëan, yoatén gará príseka; yoáten *bá-gará* príseka ellégatiko'ará egúnian, o egúnes, egúnez... egúnez más bien; yoáten bágará príseka ellégatiko'ára egúnian; de... gábas, ellegátiko'ára gábas, yoáten bágará mántso, mántsoak, mántsoan
- 94 Hay que hacer las cosas necesarias
Ar.: biár dirén gauzák ñn biar dúgu / ñn biar dugú, gauzák...
Il.: ñn biár diré gáuzeák... gáuzeák, mántso, mántsóka; éin biar diré gáuzeák... gáuzeák, gáuziák, bèar dírenak
- 95 Tiene que venir
Ar.: tórri bearco dú / orái bérian, torriko da... o tórri bear du
Il.: bérak, bédak, etórri bear dú
- 96 Es muy necesario
Ar.: biárra... biar dú, tórtzeko / biarrékako gauzák... in béar dire / biarrékakó gauzá da
Il.: dá óndo etórri ñn déla, etórri daéla / da... *óngi* etórri daéla
- 97 Tenemos que deshacer la pared hasta el nivel del suelo
Ar.: paréta... lurráin... paréra, desin biar dúgu
Il.: ñn biar dúgu, paréta, tä... bóta, botá biar dugu paréta lúrreráño

BIGARREN GALDERA-SORTA

- 1 No tengo casa
Ar.: etxeá eztút, eztút etxéa / eztút étxeik
Il.: eztút étxeik
- 2 No tengo ni casa ni padre
Arr.: eztút etxeá ta... éz áita ere / eztút etxéik eta... áiteik ere
Il.: éztút étxeik eta áiteik ére
- 3 Yo tengo casa
Ar.: ník baút étxeá
Il.: ník bádut étxe, étxëa
- 4 Ya tengo casa y comida
Ar.: baút étxea ta... yatéköak
Il.: bádut étxëa éta... bádut étxa eta yána
- 5 Un trago de vino de un sos (de un real)
Ar.: erreál... bat, ardó-trago át erreáin... erreáin kostúra / *erreálkõa*, bai
Il.: ardó... artu út, ártút... ardóa, suéldo'áten sárie / ártu dút ardóa, suéldo'átén sarie / árdó-*txórta* bát... basó txar bát, un vaso pequeño, basótxo... ttár bát, árdoa

- 6 Un niño de un año
Ar.: urtéko... muttíku at
Il.: áur bet úrte batékoa
- 7 Tengo mucho miedo
Ar.: beldúrr áundia út
Il.: ník badút beldúr aunítz
- 8 En aquel monte abunda la hierba
Ar.: oián artán... badá belárr aúunitz
Il.: oyán árteán, oyán *artán*... báda belár áunitz
- 9 En aquel monte abundan las abejas
Ar.: oyán artán... bádíré, ánitiz érléak
Il.: oyán artéan, oyán *artán*... oyán artán... bádíré érle áunitz
- 10 Hay mucha hambre en el pueblo
Ar.: góse áundi dá... érrían
Il.: érríén dá góse aundíe
- 11 Se está muy bien entre hombres
Ar.: gizónen értëan, óngi... dá déna / óngi eldú diré denák, elkárrekin
Il.: egóten dá óndo, óndo, gizónen, gizónekín... gizónen értëan bizítzen dá óndo / *óngi* también
- 12 Eso es cosa de hombres
Ar.: óri dá gizónen gáuza
Il.: óri dé gizónen gáuziak, gáuze
- 13 Padre y madre
Ar.: áita ta áma
Il.: aité éta áma
- 14 Dios es bueno
Ar.: Jangóikua óna da
Il.: Gúre Jáune dá óna; Jaungóikuá dá óna
- 15 La Madre de Dios
Ar.: Àmabérjina / Àmaberjiná... Yinkuáin Amá, o Jangóikuän... Áma
Il.: Jangóikuéin Áma
- 16 De noche
Ar.: gábaz... gábas
Il.: gábas / gába es la noche, y la 'ese'... gábas
- 17 Chico, dame el puchero
Ar.: mut(t)íkua, kárrak eltzéa
Il.: mutíkua, ka... kártzu éltzëa
- 18 ¡Pobre niño!
Ar.: gá(i)xo áurra!
Il.: póbre áurre! gáixo!
- 19 Chico (chica), saca el puchero
Ar.: muttíkua, átra, átra zák éltzea / nesákua, átra zák éltzea
Bigarren kasurako ere tokako era erabili zuen, neska bati zuzendu arren.
Il.: mutíkua, àtra zák eltzéa / néska, átra zázu, àtra zán éltzëa
- 20 Del pueblo (viene)
Ar.: errítik eldú da
Il.: éldu dé errítik

- 21 Pedro es pastor
Ar.: Pédro dá artzáäa
Il.: Pédro dá artzáia, artzái... artzái
- 22 Tiene el hijo cura
Ar.: sémea dú apéza
Il.: sémeä dú, sémia dá apéza, apéz / bédak dú sémeä apéz... o apéza
habrá que poner
- 23 Segundo capítulo
Ar.: bigárren... bigarrén... kapitúlua
Il.: bigérrren... 'capítulo' no sé cómo se dice
- 24 Segundo día de fiesta
Ar.: bigárren... fésta-egúna
Il.: bigärren egúne... bigärrén egún féstéa
- 25 Querido hijo
Ar.: séme máitea
Il.: nére náí sémeä
(- Eta 'nere seme maitea?') - *También... los dos, los dos vienen bien*
- 26 Es muy bonita
Ar.: políta da!... nesàko políta / ániz pol(l)íta da!
Il.: nére alába dá políte, aundíe políte... aundíz políte
- 27 El trabajo de la tierra es muy malo
Ar.: lúrraín... laná, nekéa da
Il.: lurréin, lurreko lána dá nekátue
- 28 Dicen que te nombran alcalde
Ar.: erräteunté alkátëa izàin zaréla, nonbrátiko... zaréla
Il.: erráten duté zú, zúre, inéin dizuté alkátea
- 29 Ese es buen sitio para andar a caballo
Ar.: léku ona dá... zàldián, zàldi gañéan erábiltzeko
Il.: úre, óri... òri dé, lekú oná, zaldién ibíltzeko
- 30 Comer con gusto
Ar.: yán gustóra
Il.: yan... yán kontént
- 31 Comer con gana
Ar.: yan... beárrékin; yan... yán óngi... o beárrekín
Il.: yan... gosèaikín
- 32 Lo haré con gusto
Ar.: gùstorá inéunt; òri inéunt gústóra / òri in bíaut gústora
Il.: ínen dút kontént
- 33 No tengo pan
Ar.: eztút ógirik, eztúgu ógiik / eztút ógik
Il.: eztút ogiík
- 34 No hay pan
Ar.: eztúgu ógiik; eztá ógiik
Il.: eztá ogík
- 35 Si tienes agua bien; si no lo mismo
Ar.: balín bauté urá, óngi; èzpauté... iguál
'Si tienen... si no tienen' eman zuen, argi dagoenez.
Il.: badín badúzu úre, ongí; eta ezpáduzú, iguálmen

- 36 Tiene muy buenas manzanas
Ar.: sagárrak, ónak... dú órrek; sagárr onák, dú... gizón gorrek
Il.: étxe ártan báduté sagár ónak
- 37 Yo bebo mucha agua
Ar.: úr aundía eráteunt
Il.: ník edáten dút úr ánitz, úr áunitz
- 38 Ya es hora para ir a casa
Ar.: yá tenórea dugú, etxéra juatéko
Il.: báda ordúe etxéra fuatéko, etxéra yoatéko
- 39 Lo dice la gente
Ar.: yéndiak erráten du
Il.: erráten dú yéndeak
- 40 La puerta de la casa es roja
Ar.: etxéko atária, da... górria
Il.: etxéko àtarié dá gorríe
- 41 Despacito saldrá bien
Ar.: érrepóski, óngi atráko da
Il.: mántso-mántsoá atráko dá óndo / óndo ero, edo *óngi*
- 42 Vamos a jugar a las cartas
Ar.: guázen... kártak yókura
Il.: göázin... baguázin yokúre... yokúre kártekín
- 43 Primo carnal
Ar.: lengúsu...
Il.: úre dá nére lengósue, úre dá nére lengósue arágie, primo carnal
- 44 Se quitó la vida con una navaja
Ar.: bére bízia kèndu zén, nabálaekin; nabálaékin... ekèndu zé bízia
Il.: íl tzé nabála bátekín bizíe / kèndu zué nabála batékin bizíe
- 45 Lo que se menta se presenta
Ar.: erráten dutén bezalá, presentátzen da orai
Il.: erráten déna... áitzen da
- 46 He pasado el puerto dos veces
Ar.: puèrtoá, pas... pasátu út bi áldi, o pàstu út bi áldi
Il.: pasátu dút oiána bí aldiz
- 47 Las (escaleras) he subido
Ar.: eskaléak... iátsi tut... (zuzenduz:) ián dut
Il.: ién dut, tut, eskáleak
- 48 Me digo para mí
Ar.: errateún(t) nerétakoa
Il.: erráten dút nérétako
- 49 Me lavo la cara
Ar.: aurpégia garbítzeúnt
Il.: garbítzen dút aurpégie
- 50 Me lavo las manos
Ar.: eskúak garbítzeúnt; garbítzen tút
Il.: garbítzen dút éskuek; garbítzen *tút* éskuek

HIRUGARREN GALDERA-SORTA

- 1 No tengo casa⁷
Ar.: eztugú etxéik, eztút... eztút étsea
Il.: _____
- 2 Yo sí tengo casa
Ar.: ník bai, baút etxéa
Il.: _____
- 3 Yo no tengo ni casa ni padre
Ar.: ník eztút éz étxeik ta... áiteik eré
Il.: _____
- 4 Tengo casa y comida
Ar.: ník baut etséa ta... yatekó ere
Il.: _____
- 5 Un trago de vino de un cuarto
Ar.: kuàrto át ardó... baút e(d)átéko
Il.: _____
- 6 Un niño pequeño de un año
Ar.: urtékó... áur bát
Il.: _____
- 7 Tengo un miedo muy grande
Ar.: beldúrr ándia sartú zairá
Il.: _____
- 8 En aquel monte abunda la hierba
Ar.: mèndi artán, báda... belár ausárki
Il.: _____
- 9 En aquel monte abundan las abejas
Ar.: mèndi artán, erlëák... badiré, ánitz
Il.: _____
- 10 Hay mucho hombre en el pueblo
Ar.: gizónak... ausárki diré, errí ontan
Il.: _____
- 11 Por Pascua iremos a misa
Ar.: Bàzkuetán juàin gará mezára
Il.: Pázkuan yoáin gerá mezára
- 12 ¡Vamos a jugar a las cartas!
Ar.: àitu biar dugú muséan; artzázu... kárta! / guázen yokúra, yoká-
tzera; guazén... kartáin yokúra!
Il.: _____
- 13 Se está muy bien entre hombres (entre mujeres)
Ar.: óngi pàsten dá, kartá-yokúan... muséa(r)en; gizónen értian, kár-
ta-yokúan, óngi pàsten dá... dénborá / òngi dá maztèin ertheán; óngi
da, maztéin értëan
Il.: _____ / óngi dagó maztékien értëan

⁷ Hirugarren sorta honetako hasierako galdera batzuk, edo bigarrenaren hasieran eginda egoteagatik edota hala uste izateagatik, ez zitzaizkion Ilurdozko berriemaileari egin baina Arrietakoari bai, honen erantzunak, beraz, aipatutako bigarren galdera-sortaren hasieran emanikoekin erka daitezkeela.

- 14 Eso es cosa de mujeres
Ar.: óri dá... martzéin gáuzak / óri... martzéin lanak; in dézatela bérek,
bérek
Il.: óri dé martzékien gáuze
- 15 El padre y el hijo
Ar.: aítá-seméak
Il.: áite eta sémea
- 16 El padre y la madre
Ar.: aítá eta áamá; aítétamà
Il.: —————
- 17 Dios es muy bueno
Ar.: Jangóiköa dá... áni(t)z óna; zárrak dénak garbitzen dú, emàten
dú altzína!
Berriemaileak esaldia bere kasa luzatu zuen, ironia-puntu bat erakutsiz.
Il.: —————
- 18 Santa María Madre de Dios
Ar.: Sánta María, Jangóiko...-ín Ama
Il.: Jangóikoaren Áma; Sánta María... Jangóikoaren Amá / Jaungóiko-
koín Áma
- 19 De noche y de día
Ar.: egunés ta gábas
Il.: gábas eta egúnes
- 20 Chico, saca el puchero
Ar.: muttíköa, átra zák éltze goi
Il.: —————
- 21 Señor, dame la paz
Ar.: Jangóikua, emán zadazú bákea!
Il.: Jaungóiköa, ká bez, Jáune, emán gaizú (zalantzatan) pázea; Gú-
re Jauné, emán gaizú néri pázëa, zúre pazéa
- 22 ¡Pobre hombre!
Ar.: gáixo gizóna!
Il.: gáizki gizóna!
- 23 ¡Pobre chico!
Ar.: gáixo mutíköa!
Il.: mut(t)íko... mutíkóa pobréa!
- 24 Dame el pan
Ar.: kárrak ogía
Il.: ká bez –al padre, por ejemplo–, ká bez ogie; y al hermano... ká-
rrak, kárrak ogie / (besteren bati:) kár tzu ogie / (arrebari:) *kárran*,
ogie; Martíne, kárran ogie
- 25 Ha venido del pueblo
Ar.: erréтик... etórrí da
Asimilazioa ikusten uste dugu *erréтик* horretan.
Il.: etórrí dé errítik; Ilúrdozkó errítik; *Ìlurdóztik*
- 26 El padre le dijo a su hijo
Ar.: aítá erran zekó... sémeari; bére sémea(r)i
Il.: áitek, bére áitek errán tzió sémeai, bére sémeai
- 27 Los hombres les dijeron a las mujeres
Ar.: gizónak erràn zekoté(n)... mázteai
Il.: gizónék, gizónak, gizónek errán tzioté martzékiei

- 28 Los chicos han comido los panes
 Ar.: mut(t)íkuak yàn duté ógiak
 Il.: mutíkuak yàn duté ogiek
 (- 'Yan duté' edo 'yan tute?') -
Ya... bueno, los dos se pueden poner pero, yán duté me parece un poco más suave
 (- Eta 'mutikuak' edo 'mutikuek?') - *Mutíkuek; mutikuek ya es plural*
- 29 Los hombres han visto a las mujeres
 Ar.: gizonák, ikúsi dakoté... mázteai; ikùsi uté mázteai
 (- 'Mazteai' edo 'mazteak?') - *Máztëak... mázteai, a mujeres... mázteai*
 Il.: gizónek, gizónak, ikúsi duté maztékiei
- 30 Las mujeres vieron a los hombres
 Ar.: mázteák ikùsi zuté gizónei
 Il.: maztékiek ikúsi zuté gizónei, gizónek, gizónak
- 31 El trabajo del padre es grande
 Ar.: aitáin lána dá áundia
 Il.: aitén lána dá aundíe
- 32 Y también el del hijo
 Ar.: ta sèmeiná eré
 Il.: eta semiáin lána... semiéin lána dá aundíe
- 33 Lo que yo tengo es para ti
 Ar.: ník... duténa, dá zuretáko, o ìretáko
 Il.: ník duténa dá zuretáko; zúetáko o zúretáko
- 34 Nuestro cura de(sde) Uztárroz ha venido (desde Imizcoz / desde Errea)
 Ar.: gùre apéza Mizkóiztík etórri da
 Il.: gùre... apéza, etórri dé... (erantzuna bukatu gabe geratu zen)
- 35 Pedro es pastor
 Ar.: Pédro dá arzáëa
 Il.: Pédro dá artzáia
 (- 'Artzaia' edo 'artzaie?') - *Ordúen artzáie será*
- 36 Tiene el hijo cura
 Ar.: sémea dú... apéza
 Il.: sémia dá apéza / sémia dú apéza
- 37 El segundo día de fiesta
 Ar.: fésta bigárren egúna
 Il.: bögärrén, bigärrén egúne dá záia... no sé si suena bien, záie (*xaië*
 edo *jaie* esan nahiko zuen, ziur asko)
*Záie hay también un puebluco, al lau de Ilúrdoz... Zái, erri txar bát, Érre ondo-
 án, le llamamos Záia, pero será, ordinariamente... Záie (- Nola errain zinuke 'ha
 venido el pastor de Zai?') - Etórri de, onára, Ilúrdotzá, etórri dé... Záiekó artzáia*
- 38 Por Año Nuevo (vendrá)
 Ar.: Urtebériän... torríko da
 Il.: etórriko dá Urtéberrién, Urtéberrién, bisíte bát itéra
- 39 Es muy bonita tu hija
 Ar.: zuré... alabá, dá políta
 Il.: zúre alába dá própíe
- 40 Dicen que te nombran alcalde
 Ar.: erráteunté... zú izèin tzaréla alkátea, nonbrátuík alkátea
 Il.: erráten dúte, zú izéin tzerá alkátea

- 41 Tres ovejas no comen tanto
Ar.: íru ardíak eztúte ainbértze iatén
Il.: íru ardíek eztúte yáten ainbértz, ainbértze
- 42 Comer con gana
Ar.: yan... gò(g)otík
Il.: yán apetítué...-kin
- 43 ¡Qué bueno está este pan!
Ar.: zéiñ óngi dá... ógi gáu
(- 'Zein ongi' edo 'zein ona?') - *Bueno, zéin óna... zéin óna*
Il.: zéin óna dá ógi áu!
- 44 No tengo pan
Ar.: eztút ogiík
Il.: eztút ogík... o sea, en una familia, eztúgu ogík, no tenemos pan
- 45 Y no hay pan
Ar.: eztá ogiík
Il.: eta eztá ogík
- 46 Si tienes agua bien; si no lo mismo
Ar.: balín baúzu urá, óngi; ezpáuzú, berdín
Il.: úre báí...-tuzié, óngi, éta, ezpáuzié, ígualmen / zuk, baitúzu úre, óngi, eta ezpái-, ezpáituzú, eta ígualmen
- 47 Yo bebo mucha agua
Ar.: ník eatén dut... úr aúnitz
Il.: ník edáten dút úrr aunítz
- 48 Ha comido pan y huevo
Ar.: yan dú arról(t)zëa ta ógia, ógia ta arróltzëa
Il.: yan dú, yán du... ógie eta arrótzea
- 49 Ya es hora de ir a casa
Ar.: yá etxéra juatéko ordú da
Il.: ya, órdu dé, etxéra yoatéko
- 50 La gente lo dice
Ar.: yendéak erráten dú
Il.: tséndiak erráten du
- 51 El hombre más grande es Pedro
Ar.: gizón aundiéna dá... Pédro
Il.: gizón aundiéna dá Pédro
- 52 Nuestro pueblo hermoso es
Ar.: gúre érria edérra dá
Il.: gúre erríe dá óna
- 53 Tu hermano es malo
Ar.: zuré a... iré anaéa dá gáixtoa
Il.: zúre anaíe dá gaixtóa / (toketan:) ik yaíz gaixtóa / *dúk* gáixtoa
Berriemaile honek hiketan gutxi ikasi zuela esan zigun, hari inoiz egin bazio-
ten ere; hona saioaldi tulkia: *i, guázen... ik, egón yaíz tabárnan, gáur / gáur igén-
dia, eta ik, joan yitzé tabárnara... o sea, tú, el domingo, fuiste a la taberna, estu-
viste en la taberna*
- 54 Al hombre hermoso una peseta le daré
Ar.: gizón ederrái pezt'át emain dakót
Il.: gizón ónaí, gizón arreí, main diót pézta bát / gizón própio arreí
máin diót máindi bét, le daré un céntimo

Bueno, tal vez sean dos céntimos un maravedí, porque céntimos no se veían, en cambio maravedís sí, y resulta que era... se contaban dos céntimos el maravedí (- Eta 'maravedí', nola erran duzu?) - Máiñdi, máinde, máide bat, máidie...

- 55 A la mujer mala nada
Ar.: màzte gaxtóai dáus ez
Il.: maztéki gáixtoaí éztiót máin jái ere
- 56 Muchos montes hay aquí
Ar.: emén diré, emén... áni(t)z, ánix oiának diré
Il.: emén bádiré oyán áunitz
- 57 ¡Vamos al monte!
Ar.: guázen oéánera!
Il.: goázin oyánera!
- 58 ¿A dónde vas?
Ar.: nóra guàe?
Il.: nóra guayé? / (zuketan:) nóra zazí?
- 59 Vamos al monte
Ar.: oiánera guázi
Il.: báguázi oyánera
- 60 No es ni hombre ni mujer
Ar.: eztá gizónik ta ézta mázteik / éz da... gizónik ta mázteik, dáus ez
Il.: ézta gizóna éta maztékie...
- 61 ¿Qué es pues?
Ar.: nóla da, o zér da ba?
Il.: zér da bá?
- 62 Ni hombres ni mujeres, no hay nadie en la plaza
Ar.: eztá gizónik ta mázteik eré, plázan
Il.: eztá gizónik eta maztékiek... plázan; ézta iñór plázan
- 63 Chicos y chicas se han ido a Isaba (a Saragüeta / a Zabaldica)
Ar.: mut(t)íköak eta... nesáköak, juan diré... Sautára, Zaraguétara
Il.: nesáköak eta mutíköak yoán diré Zabáldíkera
- 64 En el mundo no sólo hay hombres y mujeres
Ar.: múnduan ézta... sólo... gizonák eta màzteák?
Il.: múnduan éztá, eztá maztékiek eta gizónak... múnduan ézta maztékiek eta gizónak; múnduan eztá... bakárrik, maztékiek eta gizónak
- 65 Hombres y mujeres se han quedado en el pueblo
Ar.: gizónak eta... maztéak geldítu diré... érrían
Il.: maztékiek eta gizónak geldítu díre erríen
- 66 ¿Qué es, chico o chica?
Ar.: zér da, nesáko edo... mutíköa?
Il.: zér da, nesákua ero mutíköa?
- 67 Es chica; no es chico
Ar.: nesáköa da; dá nesáköa / ézta mutíkuä; nesáköa
Il.: dá nesákua, éz mutíkua
- 68 ¿Eso es bueno o malo?
Ar.: áu da óna edo gáixtoa? / óri dá... óna edo gáixtoa?
Il.: óri dé óna ero gáixtua?
- 69 Esa casa es buena
Ar.: étxe áu dá oná, óna / étxe ói dá... óna
Il.: étxe goí, étxe úre... dá óna

- 70 Ese hombre es bueno
Ar.: gizon góí... da... óna
Il.: gizon orí, gizon uré, dá óna
(- 'Gizon orí' edo 'gizon goi?') - *Gizon goi dá óna, más bien*
- 71 Hacer eso no es malo; es bueno
Ar.: gáuzá ói egitiá ézta gáixtoa, dá óna
Il.: óri ítia dá óna, ézta gáixtöa / óri ítia ézta gáixtöa, dá óna
- 72 Esto es bueno para comer
Ar.: áu da óna yatéko
Il.: áu dé óna yatéko
- 73 No son gatos
Ar.: eztíre kattúak (agian 'estíre')
Il.: eztíre kátuek
- 74 En nuestra casa hay mujeres
Ar.: gúre etxeán badiré mázteak
Il.: gúre étxan bádíre maztékiek
- 75 En tu casa hay hombres
Ar.: íre etxeán... bàdiré gizonak, o diré gizonak
Il.: zúre étxan bádíre gizonak
- 76 Están como gato y perro
Ar.: diré denák... tzakúrta ta... katuáin gisála
Il.: bízi... aién bìzitiá dá kátuek eta tzakúrrek bézala
- 77 Trabajo grande es
Ar.: lán aúndia da orí
Il.: lán áundié dá
- 78 Hay dos casas: una blanca, la otra roja
Ar.: badiré bí étxeak, bát... xuría ta bértzea... gorriá
Il.: bàdiré bí étxe, bát zurí-zúrie eta... bértzëa gorrié
- 79 Yo voy a la roja y tú a la blanca
Ar.: ní juaten náiz... gorriéin etséra, ta ík... xuriin etsera
(- Eta 'yo voy ahora?') - *Orái juaten náiz* (- Eta 'ni nae' edo 'naie' edo?) - *Sí, 'voy'*
quiere decir: ní... bánaé górrira, etsé górrira; ík... xúrrira
Il.: ní bánaie zúriéra, ètxe zuriéra eta zú... gorriéra
- 80 Hay dos pueblos: uno grande y el otro pequeño
Ar.: badiré bí erriák, bát aundía ta bértzea txípiá
Il.: badiré bí erriék, bát aundie eta bértzëa txíkíe / bàdiré bí erri
- 81 Yo iré al pequeño
Ar.: ní juain náiz... txarréra, txípira
Il.: ní joain néiz èrri txikíre, txikíere
(- Nola gehiago, 'txikire' edo 'txikiere?') - *Se entiende igual pero... sí, èrri txikíere*⁸
- 82 Y tú al grande
Ar.: ík... aundiéna; erri aundié...-árena
Il.: eta zú... èrri aundíre
- 83 A mí me gusta el pequeño
Ar.: nerí gus... kuadràtzen zairá txíkia, èrri txíkia
Il.: néri kuadràtzen (t)záide erri txikíe

⁸ Ikusgarria inoiz hitz mugatua birdeklinatzeko joera, hurrengo erantzunean –*aundíre* erabili zuen– eta baita orokorki ere bestela jokatu arren.

- 84 Juan y Pedro vienen
Ar.: Juán ta... Pédro, eldú dire
Il.: Yoán eta Pédro eldú díre
- 85 Juan y Pedro vienen juntos
Ar.: Juán eta Pédro, èldu diré... elkárrekin
Il.: Yoán eta Pédro eldú diré elkár, elkárrekin; eldú diré elkárrekin...
eldú diré elkár, élkar
- 86 Yo vengo y tú también vienes conmigo
Ar.: ní èldu náiz ta... ík eré torríko áiz nerékin
Il.: ní èldu néiz eta zú eré etórriko zára nerékin / zú eré eldú zerá nerékin
- 87 Tú y yo venimos hoy y nos vamos mañana
Ar.: ík eta ník... èldu gará égu(n), ta juáin gará bíar
Il.: zú eta ní etórriko gára gáur / ... eldú gerá gáur eta yoáin gerá biér
- 88 Pedro vino, lo vió, lo compró y se lo llevó
Ar.: Pédro etórri ze, kúsi zuen... kúsi zué bérak, erósi zué ta... juán
tze; emán tzue
Il.: Pédro etórri zé, ikúsi zué, erósi zió eta emán tzue
Itzulpen aske xamarra dugu hemen, oraingoan, 'nor-nori-nork' saileko *zio* ho-
ri tartean dela.
- 89 Pedro y Juan trabajan en Pamplona
Ar.: Pédro eta Juán... aitzén diré Irúñean, lánëan
Il.: Pédro eta Yoán lánëan, ai díre lánian Irúñen
- 90 Pedro y Juan pasan el día trabajando desde las ocho hasta las cinco y las noches jugando a las cartas
Ar.: Pédro eta Juán, aitzén diré lànëan... goizéko zortzítakoán, atsàl-
dekó... bortzétaraño; gábak... kártetará... yokátzen
Il.: Pédro eta Yoán pásten dúte, pastén dúte egúne lánëan, góizeko
zórtzietáik artsáldekó börtzetaraño, eta arrátsak, eta arrátsak... arrá-
tzak –pero es un poco feo–, arrátza es noche y... eta arrátsan, pásá-
tzen dúte... gába, la noche, pasátzen dúte xókuen... yókuen kartékin
- 91 La boda de Petra con Pedro
Ar.: Pedróren... ta Petráin bóda, kusíko dugú?
Il.: gáur ikúsi dugu... Pétrain bóda Pedróikin; ezkóntza
- 92 El cura y el alcalde la arreglaron
Ar.: apéza ta... alkàteá... in zúte... aféрак
Il.: arreglátu zútuén bóda o... ezkóntza, apézak eta alkátëak; arre-
glátu *zúte(n)*
- 93 Entre tú y yo lo arreglaremos
Ar.: ík eta ník, konpóndiko... dúgu
Il.: zúk eta ník arreglátíko dúgu
- 94 Te pido que de aquí en adelante no trates con ella
Ar.: eskátzen dizút eméndik altzína etzázula... trátuik izàn, orrékin
Il.: erráten dizút eméndik altzíne eztúzú trátuik ín odékin, adékin;
eskátzen dizút
- 95 Todas las tardes a las cinco Pedro y yo paseamos por la carretera
Ar.: arrón... atsàldetán, Pédro ta ní... àitzen gará, de paseo, karretéran
(- Eta 'de paseo', nola erraten?) - *Orái, eráitzen gará*
Il.: atsálde gúzietán, paseátzen dúgu ník eta Pédro karretéran
(- 'Paseatzen dugu' ala 'paseatzen gara?') - *Paseátzen gára más bien... eta artsálde
guzietán, börtzetan*

- 96 Padre e hijo enfermos están
Ar.: áita ta sémea're... eríak, éri daudé
Il.: áite eta sémeá gáizki daudé
- 97 Fui allí pero el padre y el hijo estaban enfermos
Ar.: juán nítza ará... aénganá ta, bíok daudé... ériik
(- Eta 'estaban?') - *Egòin tziré... ériik*
Il.: juán nítzé arára eta áite eta sémea zaudé gáizki
- 98 No hay palabra ni pensamiento que Dios no lo sepa desde el principio
Ar.: ézta mintzáik eta... pensámentuik eré, Yinkuák eztákiena; así óndótik
Il.: ézta ítzik eta pénsamentuik Yáinköak eztákíe... éztakiéla, limíxko... limíxko aldétik, lemíxiko... limíxköan
- 99 Comer poco y cenar menos es bueno para la salud
Ar.: yán gúti ta afáldu gúti, óna dá osasúnaindáko / yán gúti... afáldu te... gutiágo
Il.: Yan... gúti eta afál, afáldu... ére... gúti, óna dá osasúnéindéko; yán gúti eta afáldu gútiégo, óna dá osasúnéindèko
- 100 No está bien tanto rezar el rosario y andar mientras tanto con cosas malas como tú
Ar.: ézta óngi errosáριο errezátu ta... gáuza gáixtuekín eráiltzea, ík bezála
Il.: ézta óndo errezátu rosáριο aunítz eta erabíli gaúze gaixtuékin zú bezála; eta... nóizeménka, erabíli zú bezála
- 101 En este capítulo se estudian los montes, los pueblos y los valles, los ríos y cómo son y para qué sirven
Ar.: kapíllu ontán ta... estudiàtzeunté... mendíak eta... bálleak eta errí aik; nóla dirén ta... zéetakó dirèn
Il.: kapítulo gón-, ontán, estúdiétzén díre oyának, èta... érriek, eta bállíék, ugéldëak... eta... nóla diré eta zértako díre
- 102 Pedro come y duerme
Ar.: Pédro yáten dú ta ló iten dú ere
Il.: Pédro yáten dú eta ló iten dú
- 103 Como un cochino
Ar.: tzérri bat bezala
'Urde' hitza ezagutzen zuen halaber berriemaileak, behin baino gehiagotan iraintzeko zentzuari loturik bildu bagenion ere: *artzáiai... Artzáia, urdëa, nón duk Hermóso? -el perro, tzakúrta, 'Hermoso' ta artzáia 'Urdëa'-. Tzakúrta faltatú ze(n), etzé etórri... artzáiekín bátio, etxëra, ta náusiak segídoan: 'Urdëa, nón duk Hermóso? oáe, segído, bila'*
Il.: lo iten dú, tzérri bét... tzérri baték bezála
- 104 Pedro lo dice y lo dirá siempre
Ar.: Pédro erràten dú ta... èrrain dú... bétí
Il.: Pédrok erràten dú eta erráin du bétí
- 105 Se morirá de hambre, de sed y de vergüenza
Ar.: ílen dá... goséak ta... ègarrí ta... alkégarriz; alké... vergüenza
Il.: íleín dé gósëak eta... íleín dá gòsiák eta, agérríez (zuzenduz:) egárríez, eta álkeas
- 106 Pedro ha nacido, vive y se morirá como todos los hombres
Ar.: Pédro sórtu dá, bízi dá, ílen dá... ta, íllen dá gizón guziák bezala
Il.: Pédro sórtu zé eta íleín dé sórtu zén bezála; eta íleín da gizón guziák bezála

- 107 Juan escribe, Pedro trabaja y Antonio duerme
 Ar.: Juan, eskribítzen dú, Pédro... àitzen dá lanéan, António ló íten du
 Il.: Yoán... Yoán-nék, Yoánék itén dú eskritúre, eta Pédro... lának íten dú, eta António... eta Antóniok lóa íten du
- 108 Inés era pobre y sus hermanos riquísimos
 Ar.: Inés zé póbrea, ta anáëak... abrátsak
 Il.: Inés zé póbrea eta bére anaiák abrátsak; bére *anáiek* abrátsak, abráts áundiek
- 109 Siéntate que tu padre ya ha traído el dinero y comprará la casa
 Ar.: íre aítá... kàrri dú... dirúak eta... erósiko dú étxea / yárr aíl íre aítá kàrri dú... dírua
 Il.: yarrí zaité, zúre áitek kár, ekárri dú dírué eta erósiko dú etxéa
- 110 Se lo dije una, dos y tres veces
 Ar.: ník erràn nekón... áldi bat, bí aldé, ta íru alde
 Il.: errán níó, ník, bíde... bat, bíde eta íru aldé, íru aldéz; íru *áldiz*
- 111 Hicieron la casa de madera y de piedra
 Ar.: étxea in xutén... arríköak ta... zuléköak
 Il.: in tzúte étxeá... arríz eta ólaz
- 112 Es lo mismo
 Ar.: lo mísmo da... berdín, gáuza béra o... óngi daó
 Il.: dá iguálmèn
- 113 No ha venido ni Pedro, ni Juan ni Antonio
 Ar.: eztíre etórri... Pédro, Juan... ta ézta António ere
 Il.: éz-tíre tórri Pédro, Yoán eta António, eztíre tórri
- 114 No descansan ni de día ni de noche
 Ar.: ézta deskansátzen èzta egúnes ta ez... gábas ere
 Il.: eztúte... eztíre barátzen egúnez eta gáuez
- 115 No tenemos ni pan blanco ni vino negro
 Ar.: eztúgu ógi... xurí eta... árdo béltxa eré
 Il.: eztúgu ogík... eztúgu ógi zúrik eta árdoik / árdo *béltzik*
- 116 Pedro, Juan y Antonio ganan bien la vida
 Ar.: Pédro, Juán ta António, iázteunté óngi... bizía
 Il.: Pédro, Yoán eta António bizí zirá (!), erástun (!) dúte óndo, óndoik / bizítziá itén dutú, dútue, *duté*, óngi
 (- Eta 'ganan bien la vida', nola errain duzu?) - *Irétzen dúte...* (- 'Iretzen' edo 'irabazten?') - *Irétzen, irétzen dúte; irétzen dú, ádek... soldáta óna / irétzi zúe suól-do óna*
- 117 Ni cantan los pájaros ni se mueven las hojas por el calor que hace
 Ar.: txoriák eztuté... kantuík itén, zéngatik béro gáitza, áundia íten duelakos; ostoák eré eztiré mobítzen... béro egin, béro ín delákos
 Il.: eztúte kantuík tzóriék eta éz... èro óstroak eztíre... eztúte mobílduík, no tienen movimiento las hojas, *mobiméntuik* béro onékin
- 118 No lo habrían aguantado ni mi padre ni mi hermano
 Ar.: etzákete... iráun, ézta... ène anáea ta éne aita
 Il.: etzúte, ez tzúzte... ètxusté aguantátikó nére áitek eta nére anáiek béro áu

- 119 El burro está rebuznando (la vaca, la oveja, el cerdo, el caballo, el perro, el gato)
 Ar.: àstõá... egiten dú... irríntzi, irrí(n)tzi eíten du; béa... àitzen dá... àuz-nabárrean (- Èta 'marraká' edo?) - Ah! marraká it(t)en du báí, o àitzen da, béa; ardía dá... béeeh! iten, o íten dú béeeh!... ardí-marrákas, sentí diré; tzerríak... urrín, urríñe... ìteunté; zamária(k)... irríntxèa íten du; txakúrra... aunká àitzen dá, áunka, áun-áun!; kattúak... (ez da oroitzen)
 Il.: astóa dágo arrántza... astóa dá arrántzaz; béia dágo marróa, marróas; ardíe dá marrákas; tzérrie dá, dágo... murrízke; zaldie dá, dágo, arrántzaz... zaldie dá... *irríntzekà?* puede ser; tzakúrre, tzákurre dagó... áunkes; kátue dá... (ez da oroitzen)
 Zerriarekikoa beste une batean bildu genuen, aldi honetan ez baitzen oroitu.
- 120 Tú tienes la culpa, no yo / Vosotros tenéis la culpa (2. galdera hau gu-re-a da)
 Ar.: ík túk kúlpa guziák; ník ez... / zuék tuzié kúlpa guziák
 Il.: zúk dúzue, dúze (zalantzak), dúzu kúlpek, éz ník / eta zúek dú-zué, duzúz...-tué (!) kúlpek
- 121 Lo dijo mal, no lo entendieron
 Ar.: errán (t)zue... gáiski, eta ez zúte konprendítu
 Il.: errán txué gáizki, etxúte, etzúzte, etxúzte kònpredítu / *etzúte...*
- 122 Maté un hombre, no me castigaron
 Ar.: íl nué... gizon bát ta... etzíráté... gáixki... gáixki ín
 Il.: ník il nué gizon bát eta éz... ètziréte, ètziréte nerí kastígo mán, kastígoik mán
- 123 Esto es gato, no liebre
 Ar.: áu ézta kattúa, erbía dá
 Il.: áu eztá gatúe, dá erbíe
 Galdera gaizki egin genuen –bi lekuetan gainera!–, “esto no es gato, es liebre” proposatuz; horregatik erantzunak.
- 124 Hoy no eres nadie
 Ar.: egú ez... étzará daus
 Il.: gáur étzará iñór
- 125 Tu fama se ha acabado
 Ar.: íre... fáma, akabátu da... o finítu da
 Il.: zùre fáma akabátu... akátu zé; akátu dé órai
- 126 O no lo sabes o eres una mentirosa
 Ar.: o eztákizú edo... gèzurrá-, gèzurrándi zára... o gezúrki
 Il.: o... eztúzu íten o zéra, o zára gezúrki bét
 Ilurdoztarrak “o no lo haces...” ulertu bide zuen, antza.
- 127 Le salvó el miedo
 Ar.: beldúrra... beárrik beldúrra... étzen sartú, mirátzeko lékuän
 Il.: salbátu zió beldúrrek
- 128 O el no saber
 Ar.: ezpáitzakì... nón zeón... makúrra, o nón (t)zén... makúrra
 Il.: édo, èdo... éz yakíne
- 129 Tengo que matarte o morir
 Ar.: zé in biaut ní(k)? íltze(n) zaitút edo...? / íl biar dizút bertzénaz... zuk... illén dirazú
 Il.: ník il biár dizút zúri edo... o ní ílen naiz

- 130 Pero tengo que saber quién eres
 Ar.: ník yákin biáut, yá nór zarén
 Il.: ník yákin beáut zú zéin (t)zéra; ník... ní yakin biáut zú nór zé-
 ra... zú nór zarén ník yákin biáut, zu, zú nór záren
- 131 En la guerra o en la paz o en las dos
 Ar.: gerrán edo... bákeán, bíetan
 Il.: gérran éro... edo pázián, o... bíetan / *pákian*
- 132 Nadie lo puede negar, ni el rey
 Ar.: niók... –burúa juáten zairá...– niók éztu... ukàtu biár, o ukàtikó,
 eztá... erré(g)ëa ere
 Il.: iñórrek eztú, iñórrek ètzaké ukétu, ézta erréiák / iñór... eta...
 etzáke ukétu errégiák éta iñórrek
- 133 No he dado brincos en la plaza pero en el monte sí
 Ar.: plazán enáiz... áitu... brínkatzén baña óianéan bai
 Il.: eztíot... éztíot mán, emán sáltoík plazán béño oyánean bá / *ez-
 tút* mejor
- 134 El dinero hace ricos a los hombres
 Ar.: dirúa... iten dú... àbratsák gizónai, bàña... dirúa, gerrá presta-
 tzéko bai!
 Berriemaileak, oraingoan, iritzi kritiko bat gaineratu zion erantzunari.
 Il.: díruék iten dutué gizónai, gizónei abratse, abrátzák
- 135 ¿Quién creería esto sino tú?
 Ar.: niók étxue jinésten... zuk... zú bezalá? / ík jìnestátzeunk... aitzén
 zú... gàuza guziák
 Il.: nók sinèstatíko zué áu? eztúte sinestátukó... zúk bakarrík / nór
 sinestátiko zué... bèrtzeik? zuk, zúk bakárrik / *zúk ez... bèrtzeik*, tam-
 bién
- 136 Nadie lo sabe sino Pedro
 Ar.: niók eztakí... Pédro... bákarrik / *Pèdro bezík; bezík* también,
 irùitzen záir(a)
 Il.: eztáki iñór, iñórrek, Pédrok bakárrik... iñór eztáki báizik Pédrok
 / *Pédrok báizik*... mejor
- 137 Me dijo que le iba muy bien en Lumbier (en Zubiri)
 Ar.: errán tzué Ilúnberrín baño... ongí (t)zeóla, Ilunbérrin
 Il.: errán... zíre, errán tzíre, óndo ba...-zióla Zubrín
 Esaldiaaren bukaerako aditzek ez dirudite egokiak.
- 138 Il.: Yo soy nacida en Uztárroz (en Arrieta / en Ilurdoz)
 Ar.: ní... Arritán sortú nitze(n)
 Il.: ní néiz sortúe Ilúrdotzan
- 139 No sé por qué motivo vino
 Ar.: eztákit zeén...-gatík etòrri zén, ezpáitzen lékuik nerètakó!
 Il.: eztákit zértaík tórri, etórri zén
- 140 De joven y guapo se ha vuelto viejo y feo
 Ar.: de joven... aníz... ederrá o –guápoa eztákit nòla izáin den– ba-
 ñá, zàrtu óndoan, itsústén da
 Il.: gáztiaz eta... / gáztétik zé guápoá eta ederra, itzúli dé... zar, za-
 rrá, éta... itzúzie; itzúzie ya es feo / errán deiké

- 141 He mandado a Pamplona tres machos de los que no tengo noticias
 Ar.: igórri nué, Irùñerá, íru mándöak, ta... aién berriik èztakit, nún barátu díren / orái iórri tút
 Il.: igórri tút Irùñerá íru mándoá, eta eztút... eta eztakit jái eré, áien-dín (!); eta éztut aién... berritík jái ere
- 142 Me cansas hablando
 Ar.: zúrekín nekàtzen náiz yardúkëan / zúk nekàtzen dirazú yardúkëan
 Il.: nekàtzen direzú, nekàtzen dirézu yardúkién
- 143 He dicho que sí
 Ar.: errán diát, errán dút baiétz
 Il.: errán dizút... báiez, báietz; errán *dut*
- 144 He dicho que no
 Ar.: errán dút ezétz
 Il.: errán dizút ezétz
- 145 ¡Vete de aquí!
 Ar.: goá emendik!
 Il.: zázi eméndik!
 (- Eta zure amak zuri, hiketan, nola?) - *Guáie eméndik!*
- 146 ¡Pero si no puedo!
 Ar.: enáikek! edo e(t)xáket!
 Il.: eta éz naíke; bén baño... ez náike; béño éz náike / éz naikí ya es... no puedo
- 147 Tampoco los hombres de Isaba con los de Uztárroz (los de Iroz con los de Zabaldica)
 Ar.: —————
 Il.: Irózko gizonak eztíre óndo etortzén Zabaldíkekuén, Zabaldíke-kó gízónekín
 (- 'Óndo' edo 'ongi?') - *Biek, béño... óndo ya se entiende bien*
- 148 Ese es muy buen hombre
 Ar.: —————
 Il.: óri dé gizon óna / óri dé gizon óna áundie / *górki* óna
- 149 Esto es muy malo
 Ar.: áu gáixtoa da
 Il.: áu dé gáizki / aú dé gáixtoa / au dé *górki* gáixtoa
- 150 Muchas veces lo he dicho yo
 Ar.: ánitz áldi errán dut... arrazóin òri
 Il.: aldí anítz, aldí anítz errán dút ník
- 151 Yo fui llorando al padre y me mandó a la madre
 Ar.: ní áitenganá jua nitzá nigárrez, ta áita(t) iórri zirá amáingana
 Il.: ní fuan nitzé aitéingána negárrez, eta igórri zíde aiték amáingana
- 152 Les di al padre y a la madre un beso a cada uno
 Ar.: áitei ta áma, emàn nekó... ápa bána; edo besárka't
 Il.: atzó man diógú (!)... áite eta ámai ápa(r) bat, apár bár bakárrai / *ápa* bát
- 153 Desde el pueblo al Pico de Ori hay dos horas (a Elke / a Tartalapo)
 Ar.: Arrítatík Élkerañó, oñés, ordú batés elleátu daiké
 Il.: errítik, Ilúrdóztik, Ilördózko errítik, Tártalápo...-kó méndierá, órdu bat; órdu bát bídea

(- 'Ordu bat' edo 'ordu bet?') - *Ordu bét? bai, eta aitatzéko óbe. Ilordózko... bizkér bát, bizkér... aundiéna, záio... nonbrátzen dúgu Tartalápoa, Tartalápokó méndie; méndie es sierra* (- Ez ote izein 'Tartalepó?') - *No, Tartalápo; allá llevábamos los mulatos, las yeguas, los bueyes... pa que comieran la hierba* (- Erran, erran euskaraz...)
- *Ab, méndi artára máten gíntue, bėti astéro ara; máten gíntue, aziénda, aziénda aúndi bét, idiékin biórrak, záldiek, múloak, mánduak, eta... ardi-sáldoak*

- 154 La mujer le dice al marido (hiketan:) ¿lo has visto?
Ar.: _____
Il.: máztëak erráten dió senárrai: ikúsi dúk?
Gurasoak bere artean hiketan ari izaten zirela dio: *I, kár tzák érritik oláko gáuze*
- 155 (galdera hau ez zen egin, ez-eta 156-160 bitartekoak ere)
- 161 Hoy en la mañana me he levantado a las seis
Ar.: egú goizeán seiétakoán yéiki naiz
Il.: gáur xáizki, yasáizki, záizki néiz seiétan; záizki neíz
Bítxi samarra erantzuna, beste uneren batean *yaiki / yaikitzen* erabili zuela kontuan harturik.
- 162 He preparado el almuerzo al padre
Ar.: aiténdako almórtzuá prestátu diát, prestátu't
Il.: prestátu dút... prestátu dút almórtzué áitei; prestátu diót almórtzué áitei
- 163 Y el padre ha dicho
Ar.: aítá erran dú
Il.: eta áitek errán du
- 164 Habla con la madre
Ar.: ámekin yardúkitzen al dúk
Hori 'amarekin hitz egin dezakek' baten pare da, berez; berriemaile honek behin baino gehiagotan erabili zuen molde hau, galdetu zitzaiona bere kasa interpretatuz.
Il.: yardúki zúk amáikin; yardúki zék
- 165 Entonces
Ar.: órduen...
Il.: órduen...
- 166 Yo he ido a la madre
Ar.: juán náiz ámengana
Il.: ní yoán náiz amáingéna
- 167 Y la madre me ha dicho
Ar.: amák erran dirá
Il.: eta amák errán diré
- 168 Coge ese saco
Ar.: ar (t)zák... záku goi
Il.: ar tzák záku góí
- 169 Y llévalo a la huerta
Ar.: emán zák barátzera
Il.: eta emán tzák barátzéra... eta ikúsi bear duzú karríken, en la calle
- 170 Y allí encontrarás dos hombres trabajando
Ar.: án topátikó'k bí gizón lanéan
Il.: eta án opátiko dúk bí gizón, lánéan
- 171 A uno le das el tabaco
Ar.: bátei emáten al dakók tabákoa
Il.: batéi emán diót, emán diozú tabáköa / *emáin diozú...* main ttiók; main ddiók ya es de tú

- 172 Y a los dos el pan
Ar.: te bíei ógia
Il.: eta bíei ogíe
- 173 Y diles
Ar.: eta errán zozúte
Il.: eta errán zàiozú, bérei...
- 174 Esto he traído para los hombres
Ar.: au ekárrri dút gizónendako
Il.: au, ogíek, ekárrri tút gizónendáko
- 175 Luego, de los hombres vas a donde están las mujeres
Ar.: géro, gizónak útzí ta... joáte al áiz, o zázi mázteín... ondóra
Il.: géro, juáin tzerá maztiékien...-gána; géro, yuáin (t)zerá gizónen...
/ eméndik, emén gaudé gizónak, eta yoán bear dúgu maztékiengá-
na, maztékien... maztékien lekúre
- 176 Y les das a las mujeres otro pan
Ar.: géro, mázteai, emán zozuté bértze ógi bat... o emáten al dako-
ték... bértze ógi bat
Il.: eta emán diozú (!)... maztékieí ógi bet, ogí béna, a cada pan
- 177 Vete al río
Ar.: goa(i)é... ugáldera
Il.: goaié, zázi... zázi o oáie; oáie ugéldera!
- 178 Y tráeme la chaqueta de Pedro
Ar.: ta... Pédroin... txamarréta, kártzen al dúk
Il.: eta... kárrri bear dúzu záka... tzáka Pèdroéinia / kárrri zazú; èka-
rrák xáka
- 179 Y los zapatos de los hombres
Ar.: ta gizónen zapétak
Il.: eta... gizonáin zapétak
- 180 Y ven enseguida con los chicos a comer
Ar.: ———
Il.: eta etórri... biár biúzú, mutíkuékín... zálui bazkáltzera
- 181 El cuento se ha acabado
Ar.: kóntuák akabátu diréla
Il.: kontúe akabátu zé; kontúe akabátu záigu órai
- 182 (egin gabeko galdera)
- 183 Ahora haremos una fotografía
Ar.: orái... inén dugú... fotografía
Il.: órai inén dugu fóto bát; inen dúgu
- 184 ¿Para qué a los noventa años?
Ar.: ———
Il.: zértako berrogéi... làbetanogéi eta amár urtétan?
- 185 Para guardarla
Ar.: ———
Il.: guardátzeko
- 186 (186 eta 189 zenbakien bitarteko galderak ez ziren egin)

Honaino, beraz, saio honetarako prestatu duguna: José Estornésekin egin zituen bost galdera-sorta haietatik lehenengo hirurak. Gainerako biak hurrengo saioan agertuko dira.

BIBLIOGRAFIA

- APAT-ECHEBARNE, A. [Irigarai, A], *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Diario de Navarra, 1974, Iruñea.
- ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA – ETNOLOGIA MINTEGIA, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa (EAEL)*, 1983-90, Donostia.
- ARTOLA, K., “Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua dela-ta (hurbiltze-saiakera)”, *FLV*, 60, 1992.
- BONAPARTE, L. L., *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euskara et sa division en dialectes, sous-dialectes eta variétés*, Londres, 1863.
- CAMINO, I., *Aezkoako euskararen azterketa dialektologia*, Nafarroako Gobernua, 1997.
- , *Hego-Nafarrera*, Nafarroako Gobernua, 2003.
- ESTORNÉS LASA, J., “Erronkari”ko uskaraz elestak / Fraseología roncalesa”, *FLV*, 40, 1982.
- IBARRA, O., *Ultzamako hizkera*, Nafarroako Gobernua, 1994.
- , *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*, Nafarroako Unibertsitate Publikoa, 2000.
- LAN TALDEA, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak – Hegoaldeko goi-nafarrera*, Deustuko Unibertsitatea (Deiker), Euskal Ikaskuntzen Institutua, Bilbo, 1996.
- YRIZAR, P. de, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*, Euskaltzaindia, 1992.
- ZUAZO, K., “Euskalkiak gaur”, *FLV*, 78, 1998.

LABURPENEA

Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan (1 – sarrera eta lehen galdera sortak)

Oraingo honetan 1984 eta 1992 urteen arteko denboran Arrietako (Artzibar) gizon bati zein Ilurdozko (Esteribar) beste bati bilduriko inkesta batzuen emaitzak dakartzagu hona, José Estornés Lasa zenak 1982. urtean aldizkari honexetan erronkariera ikertzeko egin zituenak oinarri harturik, Bonaparten sailkapena gogoan beti ere. Bi lagun hauen mintzamoldeak, ilurdoztarrarena agian bereziki, aski iharturik zeuden, haiek agerturiko zalantzek, etenaldiek eta gabeziek argiro erakutsi dutenez, guztiak ere urte askotan euskaraz mintzatu gabe egon izatearen ondorio, ezbaierik gabe. Ezin pareka litezke, jakina, mintzamoldeok berriemaileen gurasoek egingo zutenekin baina, hala ere, ibar hauetako garai bateko euskaldun bakanen egoera ikusirik, lekukotasun benetan interesgarriak direla uste dugu.

RESUMEN

En torno a la llamada variedad del Valle de Arce (1 – introducción y primeras preguntas)

En esta ocasión traemos a estas páginas los resultados de unas encuestas realizadas entre los años 1984 y 1992 a un informante de Arrieta (valle de Arce) y a otro de Ilurdotz (valle de Esteribar), tomando como base las que, a fin de investigar sobre el dialecto roncalés, publicó José Estornés Lasa, en 1982, en esta misma revista, y teniendo siempre presente la clasificación del príncipe Bonaparte. Las hablas de estos informantes –la del ilurdoztarra tal vez en un mayor grado– estaban bastante empobrecidas tal como se puede apreciar a través de numerosas dudas, vacilaciones y carencias, consecuencia todo ello de haber pasado muchos, muchísimos años, sin haber practicado la lengua. No se podrían comparar por tanto estas hablas con la que habrían practicado sus padres, a caballo entre los siglos XIX y XX, pero aun así y vista la situación actual del euskara en estos valles, nos parecen testimonios bien interesantes.

RÉSUMÉ

Sur ce qu'on appelle la variété de la Vallée de Arce (1- Introduction et premières questions)

Cette fois-ci, nous apportons les résultats d'une série d'enquêtes réalisées entre les années 1984 et 1992, auprès d'un informateur d'Arrieta (Vallée d'Arce) et d'un autre d'Ilurdotz (Vallée d'Esteribar), en prenant comme point de départ, celles qui ont été publiées par José Estornés Lasa en 1982, à l'occasion des études sur le dialecte du Roncal, et en nous basant toujours sur le classement du prince Bonaparte. Les langues de ces informateurs – surtout dans le cas d'Ilurdotz – étaient assez pauvres, comme le témoignent de nombreuses hésitations, doutes et absences, sans doute à cause de ne pas avoir pratiqué la langue pendant de très nombreuses années. Ces langues ne pourraient donc pas être comparées avec ceux que leurs parents auraient parlés, à cheval entre le XIXème et le XXème siècle. Malgré tout, et étant donné la situation actuelle de l'euskera dans ces vallées, ces témoignages nous semblent fort intéressants.

ABSTRACT

Regarding the so-called Valley of Arce variety (1 – introduction and first questions)

This article gives the results of a set of surveys carried out between 1984 and 1992 with an informant from Arrieta (Valley of Arce) and one from Ilurdotz (Valley of Esteribar), taking as a basis those which José Estornés Lasa published in 1982 in order to research the Roncal dialect in this same journal and keeping in mind, at all times, Prince Bonaparte's classification. The speeches of the two informants – the one from Ilurdotz, perhaps, to a greater extent – were fairly impoverished as a result of having spent many, many years without practising the language, as can be seen through the large number of doubts, hesitations and shortfalls. These forms of speech could not, therefore, be compared with those used by their parents, between the XIX and XX centuries, although even so, given the current situation of the Basque language in these valleys, we believe their testimonies to be of great interest.